

Araştırma Makalesi / Research Article

COVID-19 ÖNLEMLERİNİN DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNE ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Günseli ACAR

Sinop Üniversitesi, Ayancık MYO, Sinop (gunseliacar@sinop.edu.tr)

ÖZET

Bu çalışmada, İstanbul'da dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren ihracatçı-ithalatçı firma sahipleri, gümrük müşavirleri, dış ticaret uzmanları, gemi acente yetkilileri, lojistik servis sağlayıcıları ve kamu çalışanları, alınan Covid-19 önlemlerinin farklı perspektiften değerlendirilerek önem düzeylerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu amaçla çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) kullanılmıştır. Çalışmada en önemli ana kriterin, gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, tüm alt kriterler arasında en önemli alt kriterin ise personelin niteliği olarak belirlenmiştir. Bu çalışma, Covid-19 tedbirlerinin etkisinin önem düzeyinin dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından sıralanması konusunda alandaki öncü çalışmalardan biridir. Elde edilen bulgulara göre, Covid-19 tedbirleri kapsamında yapılan uygulamaların etkisinin önem düzeyi, dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dış ticaret işlemleri ile ilgili alınacak tedbirlerde, yapılacak düzenlemelerde ve iyileştirmelerde, taraflar açısından değerlendirip, önem düzeyine göre konulara öncelik verilmesi gerektiği önerilmektedir. Çalışmanın, uygulamada yaşanabilecek aksaklıklara karşı, kriterlerin önem derecesine göre stratejiler geliştirebilmek adına alt yapıyı oluşturacağı, sektöre ve literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Dış Ticaret, Analitik Hiyerarşi Prosesi.

EVALUATION OF THE EFFECT OF COVID-19 MEASURES ON FOREIGN TRADE TRANSACTIONS

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the importance levels by evaluating the Covid-19 measures taken from a different perspective by exporter-importer company owners, customs consultants, foreign trade experts, ship agency officials, logistics service providers and public employees in İstanbul. For this purpose, AHP (Analytic Hierarchy Process), one of the multi-criteria decision-making methods, was used. In the study, it was determined that the most important main criterion was the effect of the regulations on customs transactions. In addition, among all the sub-criteria, the most important sub-criterion is the qualification of the personnel. This study is one of the pioneering studies in the field in ordering the importance level of the impact of Covid-19 measures in terms of parties performing foreign trade transactions. According to the findings obtained, it was concluded that the significance level of the impact of the implementations made within the scope of the Covid-19 measures differs in terms of the parties performing foreign trade transactions. It is suggested that the measures to be taken, regulations and improvements to be made regarding foreign trade transactions should be evaluated in terms of the parties and priority should be given to the issues according to their importance level.

Keywords: Covid-19, Foreign Trade, Analytic Hierarchy Process.

1.Giriş

Çin’de ortaya çıkan ve birçok ülkeye yayılan Covid-19 pandemisi, küresel anlamda toplumsal, sosyal ve ekonomik hayatı etkilemektedir. Covid-19’un bu etkilerini azaltabilmek veya ortadan kaldırmak için uluslararası otoriteler tarafından birçok tedbirin alındığı Türkiye İhracatçılar Meclisi raporunda (2020) belirtilmiştir. Rapora göre; Birleşmiş Milletler; Covid-19 virüsüne karşı 675 milyon dolar ayırarak,1 Mart 2020’de Merkezi Acil Müdahale Fonu’ndan (CERF) 15 milyon ABD doları serbest bırakmıştır. Dünya Bankası, koronavirüsün tıbbi ve ekonomik etkileriyle mücadele eden ülkelere yardımcı olmak için yaklaşık 12 milyar dolarlık başlangıç paketini devreye sokmuştur. IMF düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkelere 50 milyar dolarlık acil durum finansman kaynağı ayırmıştır. Avrupa Birliği üye devletlerin esnek şartlarda destek talebinde bulunabilmesini sağlamıştır. Bunun yanında İtalya ve Danimarka’daki özellikle ihracat yapan KOBİ’ler için devlet yardımı programları oluşturmuştur (TİM, 2020a: 1-15).

Uluslararası düzeyde tedbirler alındığı gibi, ülkeler kendi tedbirlerini de almıştır. Türkiye’de de Covid-19 tedbirleri kapsamında hem sosyal hayatı hem de ekonomik hayatı içine alan düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler kapsamında, dış ticaret işlemleriyle ilgili tedbirler de yer almaktadır. Covid-19 tedbirleri kapsamında getirilen yeni uygulamalar dış ticaret sektörünü ve yapılan işlemleri de etkilemiştir (Adıgüzel, 2020:195; Akçin, 2020; Arabacı & Yücel, 2020:92-93; Soylu, 2020:169-183; Şenol & Zeren, 2020:1; Tekoğlu, 2020:32-53)

Dış ticaret sürecinin; üretimden ödeme ve teslim şekillerine, döviz kuru politikalarından dış ticaret finansmanına, uluslararası ikili-çok taraflı anlaşmalardan dış ticaret politikalarına, tedarik zinciri yönetiminden gümrük işlemlerindeki uygulamalara, dijitalleşmeden yeni çalışma düzenlerine, istihdam politikalarından değişen yasal düzenlemelere, para politikasından maliye politikalarına kadar geniş bir etki alanı vardır (Adıgüzel, 2020:195; Arabacı & Yücel, 2020:92-93; Bahçeci, 2018:75; Güldüren & Öztop. 2020:169-184; Mckibbin & Fernando, 2020:1-43; Tekoğlu, 2020:32-53; Alitoska & Aytaç,2019:51-67).

Tekoğlu (2020:32-53) Covid-19 salgını döneminde Türkiye’nin dış ticaret açısından kriz yönetimini değerlendirdiği çalışmasında; Covid-19 tedbirleri kapsamında ihracat, ithalat ve gümrük ile ilgili yapılan mevzuat düzenlemelerini irdelemiştir. Bu düzenlemeler kapsamında salgınla mücadelede kullanılan bazı ürünlerin stratejik mallarda ihracat kısıtlamalarına ve ihracata ön izne bağlanmasını, temassız gümrük işlemleri ile gümrük prosedürlerinin kolaylaştırılması da gerçekleştirilen düzenlemeler ve uygulamaları olduğunu ifade etmiştir. Hükümet tarafından düzenlenen vergi ve diğer ödemeler, bankacılık ile çalışanlar ile ilgili konularda verilen desteklerin iş dünyası ve ihracatçılar tarafından olumlu karşılandığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bu süreçte, dijital ticaret trendlerinin ön plana çıktığını, firmaların e-ticaret sitelerine üyeliklerinin teşvik edildiğini, sanal fuarların ticari faaliyetlerde etkili olduğunu belirtmiştir. Covid-19 döneminde dış ticaret faaliyetleriyle ilgili alınan tüm bu tedbirlerin iş dünyası, dış ticaretle ilgili kurum ve kuruluşlarca olumlu karşılandığını belirtmiştir. Yapılan çalışmada, Covid-19 tedbirlerinin dış ticaret açısından kriz yönetimi McConnell’in (2003) modelinde yer alan süreçler, kararlar ve siyaset unsurları çerçevesinde Türkiye’nin başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de dış ticaret işlemlerine yönelik alınan Covid-19 tedbirlerini Akçin (2020) ise, dört ana başlık altında değerlendirmiştir. Bunlar;

- Çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemeler
- Sınır geçişlerine ilişkin yapılan düzenlemeler
- Dış ticaret politikasına ilişkin yapılan düzenlemeler
- Gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerdir.

Çalışma düzenine ilişkin alınan tedbirler incelendiğinde, yurtdışına çıkma kısıtlaması; yurtdışından dönenlerin karantina altına alınıp bu süreçte idari izinli sayılması; hamileler, süt izni kullananların, 60 yaş üstü olanların, kronik hastalığı bulunanların idari izinli sayılması, zorunlu hizmetlerin asgari personelle yürütülmesi, yıllık izinlerin kullandırılması ve gerektiğinde mazeret izinlerinin kullandırılması, dönüşümlü veya evden çalışma gibi esnek çalışma yöntemlerinin kullanılması gibi düzenlemeler olduğu görülmektedir. (R.G., 2020).

Sınır geçişlerine ilişkin Ticaret Bakanlığı (2020a) Covid-19 ticaret önlemleri kapsamında, temassız dış ticaret uygulaması, tampon bölge uygulaması, bazı sınır kapılarının kapanması veya kısıtlanması, yolcu taşımacılığının durdurulması, bazı ürünlerin ülkeye girişinin yasaklanması, hayvan girişlerinin askıya alınması gibi birçok düzenleme yapmıştır. Dış ticaret politikasına ilişkin Ticaret Bakanlığınca yapılan düzenlemeler ele alındığında, bazı ürünlerin ihracatında sınırlamalar, kısıtlamalar ve ön izinlerin getirilmesi görülmektedir. Bu çerçevede salgınla mücadelede kullanılan bazı ürünlerin ve tıbbi cihazların ihracatının Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun ön iznine ve limon İhracatı gibi bazı tarım ürünlerinin Tarım ve Orman Bakanlığının ön iznine bağlanmıştır. Diğer bir düzenleme ise bazı ürünlerin ithalatında vergi muafiyeti, vergi indirimleri ve tarife kontenjani uygulamalarının getirilmesidir. Özellikle Salgınla mücadele ürünlerinin ve bunların hammaddelerinde uygulanan ithalatı kolaylaştırıcı ve teşvik edici niteliktedir. Buna ilaveten uluslararası yük taşımacılığı ile ilgili düzenlemeler de yapılmıştır (R.G., 2020; Ticaret Bakanlığı, 2020a).

Gümrük işlemlerinde Covid-19 tedbirleri kapsamında birçok düzenleme mevcuttur, Covid-19'un mücbir sebep kabul edilmesi nedeniyle, bazı işlemlerde sürelerin ertelenmesi, durdurulması veya ek süre verilmesi, transit süre aşımalarında ceza uygulanmaması gibi sürelerle ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda diğer bir düzenleme de gümrük işlemlerinin ve başvuruların elektronik ortamda uygulanmasıdır. Örneğin; tek pencere sistemi e-başvuru işlemleri, ihracat işlemleri, liman tek pencere sistemi, ihracatta/ithalatta yerinde gümrükleme başvuru işlemleri, izinli gönderici/izinli alıcı başvuru işlemleri, yetkilendirilmiş yükümlü başvuru işlemleri, fazla mesai, yolluk ödemelerine ilişkin başvurular, vergi ödemeleri, bağlayıcı tarife bilgisi verilmesi, dâhilde ve hariçte işleme izinlerinin verilmesi, gümrük kontrolü altında işleme izinlerinin verilmesi, nihai kullanım izni başvuru işlemleri, laboratuvarlarda devam eden analiz sürecinin takibi, fikri sınai mülkiyet hakları başvurularının yapılması ve değerlendirilmesi, geçici ithalat izninin verilmesi, menşe şahadetnamelerinin ve dolaşım belgelerinin elektronik ortamda düzenlenmesi (MEDOS), TAREKS ve TSE denetimlerin elektronik ortamda beyana dayalı olarak yapılması ve sonlandırılması... vb. Bu uygulamaların yanında sarı ve kırmızı hat kriterinin en düşük seviyeye çekilmesi sağlanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2020a).

Bu çalışmada, Türkiye'de Covid-19 önlemleri kapsamında, dış ticaret işlemlerine yönelik yapılan düzenlemelerin etkisinin, İstanbul ilinde dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren ihracatçı-ithalatçı firma sahipleri, gümrük müşavirleri, dış ticaret uzmanları, gemi acente yetkilileri,

lojistik servis sağlayıcıları ve kamu çalışanlarınca farklı perspektiften değerlendirilerek önem düzeylerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu çalışma, Covid-19 tedbirlerinin dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından önem derecelerinin sıralaması konusunda alandaki öncü çalışmalardan biridir. Çalışmanın, dış ticaret işlemleri ile ilgili alınacak tedbirlerde, yapılacak düzenlemelerde ve iyileştirmelerde, taraflar açısından hangi konulara öncelik verilmesi gerektiğine ilişkin yol göstereceği; yaşanan aksaklıkların sebebinin bulunmasına katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışmanın hipotezleri;

H1: Katılımcı gruplarına göre belirlenen ana kriterlerin, önem düzeylerinin sıralamasında farklılık vardır.

H2: Katılımcı gruplarına göre belirlenen alt kriterlerin, önem düzeylerinin sıralamasında farklılık vardır.

Bu çalışmada Thomas Saaty tarafından geliştirilen, çok kriterli karar verme tekniklerinden birisi olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yönteminden yararlanılmıştır. Çok kriterli karar verme teknikleri çok sayıda birbirinden bağımsız faktörün etkisini dikkate alarak, karar vericiye en uygun kararın verilmesinde yardımcı olan yaklaşımlardır (Ömürbek & Tunca, 2013:49). Bu çalışmada ana ve alt kriterler belirlenirken Akçin (2020)'nin sınıflandırılması temel alınmış, Tekoğlu (2020:32-53)'nin çalışması gözönünde bulundurulmuştur.

2. Literatür Taraması

Covid 19 salgını dünyada birçok alanda etkiler bırakmıştır. Literatür incelendiğinde Covid-19'un eğitim üzerindeki etkilerinin (Joshi, 2021:1-20; Azorín, 2020:381-390; Dikmen & Bahçeci, 2020:78-98), davranışsal etkilerinin (Jiao vd., 2020:221-264; Tekin, 2020:1129-1145), sağlık sektörüne etkilerinin (Grotz vd., 2020:261-269), gıda sektörüne etkilerinin (Şen, 2020:89-100), spor sektörüne etkilerinin (Arısoy vd., 2020:55-63; Ratten, 2020:1379-1388), konut sektörüne etkilerinin (Allen-Coghlan & McQuinn, 2020), bankacılık sektörüne etkilerinin (Haq & Awan, 2020:39-55), tarım sektörüne etkilerinin (Cao vd., 2020:22-39), turizm sektörüne etkilerinin (Acar, 2020:7-21; Bahar & İlal Çelik, 2020:108-122; Demir vd., 2020:80-107), havacılık sektörüne etkilerinin (Akca, 2020:45-64, Eccles, 2020:739-745) araştırıldığı görülmektedir.

Literatür incelendiğinde Covid-19 küresel salgınının dış ticaret işlemleriyle ilişkilendirilebilecek çalışmalardan bazıları şunlardır.

Curran vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada, alınan ticaret politikası önlemlerini ve bunların kapsamalarını irdelemek amaçlanmıştır. Bu çalışmada, Uluslararası Ticaret Merkezi, Dünya Ticaret Örgütü'nün veri tabanından, hükümet web sitelerinden ve basın raporlarından alınan verilerden yararlanılarak Dünya Bankası kategorisine göre önlem alan 90 ülke üzerinde ampirik analiz yapılmıştır. Çalışma, analizi yapılan ülkelerin aldığı önlemleri haklı bulmakla birlikte; kapsam ve nitelik açısından değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Dünya Ticaret Örgütü'nün mevcut kurallarına uyumsuzluk olarak alınan önlemlerin ise küresel ticaret kurallarını baltalayacağı sonucuna varmıştır.

Mattera vd. (2021) tarafından, Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UNGC) yönergelerine uygun kurumsal sosyal sorumluluk (CSR) politikalarının uygulanmasının, küresel bir kriz sırasında firmanın performansına nasıl katkıda bulunabileceğini analiz etmek

amacıyla yapılan çalışmada, uzun vadeli CRS politikalarının ve sürdürülebilir kalkınmaya olan güçlü bağlılığın, firmanın ekonomik kriz dönemlerinin üstesinden gelmesine katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Firmalardaki iş stratejisi üzerine çalışan araştırmacıların, bulguları stratejik planlamaya dahil etmesinin uygun olacağı; tüm paydaşların ve genel olarak toplumun firmanın üstlendiği girişimlerden haberdar olmasını sağlamak için uygun bir iletişim stratejisini uygulaması gerektiği ifade edilmiştir.

Adıgüzel (2020:195), Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerini makro bağlamda değerlendirmek amacıyla; büyüme, enflasyon, kamu maliyesi, istihdam, dış ticaret ve cari açık, faiz, döviz kuru, üretim, finansal sektör gibi makro büyüklükler üzerindeki etkilerini incelemiştir. GSYH’de yaklaşık 400-675 milyar TL arası kayıp oluşturabileceği sonucuna ulaşmıştır. Dışa bağımlı, düşük teknoloji, düşük katma değerli üretim yapısının yapısal dönüşümle sağlıklı bir duruma getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ekren vd. (2020:1-80), salgının Türk ekonomisine ve işletmelerine yapacağı etkileri incelemiştir. Yapılan çalışmada, Türkiye genelinde Covid-19 döneminde, 13 Sektörde (madencilik ve enerji, tekstil, inşaat, ticaret, turizm, imalat, finans, otomotiv, bilişim, sağlık, lojistik ve taşımacılık, tarım, gıda) faaliyet gösteren firmalardan elde edilen 266 anket verileri kullanılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda, firmaların başlıca sorunlarının sırasıyla talep daralması, finansman sorunları, maliyet artışı, kalifiye personel ve tahsilat sorunları olduğu tespit edilmiştir. Bu beş temel sorunun firmaların Covid-19 döneminde bildirdikleri sorunların %70’ini oluşturduğu ifade edilmiştir.

Espitia vd. (2020:1-30) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19’un ve işbirlikçi olmayan ticaret politikalarının dünya gıda pazarları üzerindeki etkisini analiz etmek amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, pandeminin başlamasını takip eden çeyrekte, küresel gıda ihracatının ortalama %6 ila %20 arasında azalabileceğini ve küresel fiyatların ortalama % 2 ila %6 arasında arttığı; ihracat kısıtlamalarının artması nedeniyle de dünya gıda fiyatları ortalama % 18’e kadar yükseleceğini belirtmiştir. Bu durumdan en çok etkilenenin, gıdada ithalata bağımlı olan gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkelerden olacağı sonucuna ulaşmıştır.

Mckibbin & Fernando (2020:1-43) Covid-19’un küresel makroekonomik etkilerini incelemiştir. Çalışmada, küresel hibrit DSGE / CGE genel denge modeli kullanılarak yedi Covid-19 senaryosu oluşturulmuş ve makroekonomik sonuçları irdelenmiştir. Çalışmanın örneklemini 24 ülke, 4 bölge ve 6 sektörden oluşmaktadır. Çalışmada yetkililerin, otomatik dengeleyicilerin bütçe açıklarının artmasına izin verdiklerini daha sonra bunu halktan alınan vergilerle kapatılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Oluşturulan senaryoda mali harcama artışlarına da yer verildiği belirtilmiştir. Çalışmada oluşturulan senaryoların, tüm ekonomilerde, özellikle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu ve sağlık sisteminin az gelişmiş olduğu yerlerde, sağlık sistemlerine yatırım yapılmasıyla önlenebilecek maliyet ölçüğünü gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Obayelu vd. (2020), ulusal, bölgesel ve bölgeler arası ticaret akışının sağlanmasındaki politikalara katkıda bulunabilmek amacıyla yapılan çalışmada; ticaret verileri, politik uygulamalar, uluslararası kuruluşların büyüme tahminleri çerçevesinde Covid-19’un tüm Afrika ülkeleri üzerindeki etkisi, söylem analizi ile değerlendirilmiştir. Tarifeler ve ithalata getirilen diğer kısıtlamaların, kritik ürünlerin Afrika ülkelerine girişinin akışına zarar verdiği

ifade edilmiştir. İşbirlikçi olmayan ticaret politikalarının da Afrika ülkelerindeki mal fiyatlarında artışa neden olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, tarifelerde düzenleme yapılması; Afrika'daki ihracatçılar ile ithalatçıların özellikle yoksul kesimin en fazla tükettiği ürünler üzerinde vergi indirimi yapılması ve idari yüklerinin azaltılması önerilmiştir.

Soylu (2020:169-183), Covid-19'un, Türkiye'deki turizm, dış ticaret ile işgücü istatistiklerine, büyüme rakamlarına, sektörel güven endekslerine ve sanayi üretim endekslerine etkilerini irdelemiştir. Çalışmada, Covid-19'un belirtilen tüm ekonomik göstergeleri doğrudan etkilediğini; ihracat ve turizm gelirlerinde daralma olacağı sonucuna varmıştır. Ayrıca Covid-19 toplumsal yaşantının iktisadi ve sosyal başta olmak üzere tüm yönlerini etkilediğini, temel hizmetler dışındaki süreçleri durma noktasına getirdiğini vurgulamıştır. Türkiye ekonomisinin uzun vadede yatırım fonksiyonunu yeniden tahsis etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Sümer & Ozorhon (2020), elde ettikleri bulgulara vektör oto regresyon modelini, Dickey-Fuller ve Granger nedensellik testlerini ile varyasyon analizini uyguladıkları çalışmada, 2008 küresel finansal kriz, 2018 Türk para krizi ve 2020 COVID-19 salgın temelli ekonomik kriz dönemlerini ele alarak altın fiyatları ile Türkiye gayrimenkul yatırım ortaklığı (T-GYO) endeksinin getirilerini karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmada, her iki getirinin de birbiri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmamakla birlikte, finansal kriz döneminde altın fiyatlarının daha iyi performans gösterdiğini sonucu çıkmıştır. Çalışmada, fon yöneticilerine portföyün çeşitlendirilmesinde her iki aracı da dahil etmeleri öneri olarak sunulmuştur.

Şit & Telek (2020:1-13) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19 küresel salgınının altın ons fiyatları ve dolar endeksi üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Narayan ve Pop birim kök testi, Hatemi-J Eşbütünleşme testi ve Hatemi- J Asimetrik nedensellik testinin uygulandığı çalışmada, pandemi kaynaklı vaka ve vefat sayısındaki pozitif şokların dolar endeksi ve altın ons fiyatı üzerinde şoklara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pandemi ile mücadelede, doğru politikaların belirlenip, kanun koyucuların optimal tedbirler alması gerektiği ifade edilmiştir.

Tekoğlu (2020:32-53), Covid-19 döneminde dış ticarete Türkiye'deki kriz yönetiminin başarılı olup olmadığını saptamak amacıyla, McConnell'in kriz yönetimi performansına ilişkin süreç sınıflandırması bağlamında incelemiştir. Çalışmanın verileri kapsamında, salgının ilk altı aylık döneminde Türkiye'nin dış ticaret açısından kriz yönetiminin başarılı olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye'nin yeni ticari düzende, enerji, gıda ve savunma gibi stratejik sektörlerde kendi üretimini gerçekleştirerek dışa bağımlılığı azaltan ve üstün olduğu sektörlerde temel tedarikçi konumunda olmasını sağlayan bir sistemin öngörüldüğü ifade edilmiştir.

Yılmaz & Bayram (2020:37-54), Covid-19 döneminde Türkiye'de e-ticaret ve ihracat verilerini incelemek amacıyla yapılan çalışmada, en çok e-ihracatı yapılan ürün kategorisinin hazır giyim; salgın döneminde en çok azalış gösteren sektörün ise seyahat ve turizm olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de e-ihracat ve e-ticarette; ödeme, kargo ve iade, yabancı dilde hizmet verebilecek internet siteleri, çağrı merkezleri yetersizliği, gümrük işlemlerinin hızı gibi konularda sorunların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Devletin e-ticareti ve e-ihracatı teşvik edici destekler sunması, gerekli düzenlemeleri yapması gerektiği ifade edilmiştir.

Yukarıdaki çalışmalara ek olarak, dış ticaret işlemleriyle ilgili literatürde önemli sayıda çalışma mevcuttur. Literatür incelendiğinde, gümrük işlemleri (Bahçeci, 2018:75; Uzun, 2016:63-67), dış ticaret muhasebesi (Uzun, 2016:63), dış ticaret işlemlerinde bilişim sistemleri

(Güldüren & Öztöp 2020:169-184), dış ticaret ve firma performansları (Alitoska & Aytaç, 2019:51-67), lojistik (Zorlu, 2020:93-119), döviz kurları (Özkul & Metin, 2021:46-63), işgücü piyasaları (Altınöz, 2020:1-4) gibi konuların ele alındığı görülmektedir.

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemine ilişkin literatürde birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazılarının, kuruluş yeri seçimi (Ömürbek vd., 2013:101-116), personel seçimi (Akdeniz, 2018:61-90), lojistik (Kırbaç & Tektaş, 2021:1-16; Oral vd., 2021:115-124; Özbekler & Akgül, 2020:4241-4272; Özçitçi & Arsu, 2013:524-536; Şenkayas vd., 2010:161-175) ile ilgili konularda yapıldığı görülmektedir.

3. Veriler ve Yöntem

Bu çalışmada Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yönteminden yararlanılmıştır. AHP, Thomas Saaty tarafından geliştirilen, çok kriterli karar verme tekniklerinden birisidir. Çok kriterli karar verme teknikleri, çok sayıda birbirinden bağımsız faktörün etkisini dikkate alarak, karar vericiye en uygun kararın verilmesinde yardımcı olan yaklaşımlardır (Ömürbek & Tunca, 2013:49).

AHP ilk olarak 1968 yılında Myers ve Alpert ikilisi tarafından ortaya atılan ve 1977'de ise Prof. Thomas Lorie Saaty tarafından bir model olarak geliştirilerek karar verme problemlerinin çözümünde kullanılabilir hale getirilmiştir (Gülenç & Bilgin, 2010:98). Saaty & Özdemir (2014:365-366) yaptığı çalışmada, karar verici sayısının en fazla 7 olması gerektiğini; deneyimli yargının olduğu birden fazla uzmanlık alanı varsa, her bir uzmanlık grubu için karar verici sayısı en fazla 7 kişi olması gerektiğini belirtmiştir. 7'den fazla olduğu takdirde grup içindeki cevaplarda tutarsızlığın artacağını ifade etmişlerdir. Bahsedilen çalışma baz alınarak örneklem sayısı belirlenmiştir. Buna göre bu çalışma kapsamında, İstanbul ilinde dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren ihracatçı-ithalatçı firma sahipleri (3 kişi), gümrük müşavirleri (3 kişi), dış ticaret uzmanları (3 kişi), gemi acente yetkilileri (2 kişi), lojistik servis sağlayıcıları (4 kişi) ve kamu çalışanlarından (4 kişi) oluşan alanında uzman toplam 19 karar verici anketi cevaplandırmıştır.

İstanbul, Türkiye'de dış ticaretin yoğun olarak yapıldığı en yüksek rakamlara sahip ildir. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin (2020b) yayınladığı rapora göre 2020 yılı 66.676.873 \$ ihracat rakamı ile Türkiye'de ilk sırada yer almaktadır. Ticaret Bakanlığı (2020b) verilerine göre İstanbul'da Ocak-Kasım 2020'de 114.025.944,355 \$ ithalat rakamı ile 2019 yılına göre %15,6 ithalatta artış görülmektedir. Ayrıca Ticaret Bakanlığı (2021) verilerinde; Türkiye'de en fazla ithalat yapılan 10 gümrük müdürlükleri arasında İstanbul'da faaliyet gösteren; İstanbul Havalimanı, Ambarlı, Erenköy, A.H.L. Serbest Bölge ve Murat Bey gümrük müdürlükleri yer almaktadır. Türkiye'de en fazla ihracat yapılan 10 gümrük müdürlükleri arasında ise İstanbul'da faaliyet gösteren; Murat Bey, Ambarlı, Erenköy gümrük müdürlükleri bulunmaktadır. Bu veriler değerlendirildiğinde dış ticaret işlemlerinin yoğun olarak yaşandığını söylemek yerindedir. Bu nedenle karar vericilerin İstanbul'da faaliyet gösterenler arasından seçilmesi uygun görülmüştür.

Çalışmada, karar hiyerarşisi oluşturulurken (Şekil 1.), Akçin (2020)'nin sınıflandırılması temel alınmış, Tekoğlu (2020:32-53)'nin çalışması göz önünde bulundurulmuştur. Anket soruları; belirlenen ana ve alt kriterlerin, ikili karşılaştırmalar yapılırken, Saaty (2008:251-313)

tarafından önerilen 1'den 9'a kadar değerler içeren, Tablo 1'de gösterilen, temel karşılaştırma skalası kullanılarak düzenlenmiştir.

Probleme hem objektif hem de subjektif düşüncelerin karar sürecine dâhil edilmesine imkân veren AHP, karmaşık problemler karşısında seçme ve sıralama için kullanılan, karar vermeye yardımcı olan etkili, anlaşılması kolay bir yöntemdir (Rivera vd, 2020:1-33; Ömürbek & Tunca, 2013:49; Ömürbek & Şimşek, 2014:306-327). Bu yöntem alternatifler arası ikili karşılaştırmalarda kullanıldığı gibi kriterlerin ikili karşılaştırmalarında da kullanılmaktadır (Özçiftçi & Arsu, 2013: 526).

AHP yöntemi ile problem çözümlenirken aşağıdaki adımlar izlenir:

Adım 1: Hiyerarşik yapı oluşturulur. Bu karar hiyerarşisi oluşturulurken, hiyerarşinin en üstünde bir amaç yer almaktadır. Amacın altında sırasıyla ana kriterler, alt kriterler (var ise) ve en altta alternatifler (var ise) olacak biçimde yapı tamamlanmaktadır.

Adım 2: Ana ve alt kriterler için ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulur. Kriterler arası ikili karşılaştırmalar yapılırken, Saaty tarafından önerilen 1'den 9'a kadar değerler içeren, Tablo 1'de gösterilen, temel karşılaştırma skalası kullanılmaktadır.

Tablo 1: İkili Karşılaştırma Yönteminde Kullanılan 1-9 Skalası

Dereceler	Tanım
1	Eşit Önemli
3	Biraz Daha Fazla Önemli
5	Kuvvetli Derece Önemli
7	Çok Kuvvetli Derece Önemli
9	Aşırı Derece Önemli
2-4-6-8	Ara (Orta) Değerler

Kaynak: Saaty T.L. (2008). *Relative measurement and its generalization in decision making why pairwise comparisons are central in mathematics for the measurement of intangible factors the analytic hierarchy/network process. Review of The Royal Spanish Academy of Sciences Series A Mathematics, 102(2), 257.*

Adım 3: Kriterler arasındaki göreceli önem dereceleri hesaplanır. İkili karşılaştırma matrisinde göreceli önem derecesinin hesaplanmasında Saaty'nin özvektör yöntemi (özdeğer matrisi) kullanılır.

Adım 4: Özvektör hesaplanarak kriterlere ait göreceli önem dereceleri belirlendikten sonra, karşılaştırma matrisinin tutarlılığının (CR) hesaplanır. Böylece, karar vericinin kriterler arasında karşılaştırma yaparken tutarlı davranıp davranmadığının belirlenmiş olur. CR 0.10'dan büyük ise yargıların tutarsız olduğu sonucuna varılır. Diğer bir ifadeyle, CR sıfıra ne kadar yakınsa karar matrisinin tutarlılığı da o kadar yüksektir. CR aşağıdaki formülle bulunur (Arar vd., 2019; Özçiftçi & Arsu, 2013:527; Ömürbek vd, 2013:107; Ömürbek & Şimşek, 2014:310).

$$CR \text{ (Tutarlılık Oranı)} = \frac{CI \text{ (Tutarlılık Göstergesi)}}{RI \text{ (Rassallık Göstergeleri)}}$$

Tutarlılık göstergesinin (CI) hesaplanırken aşağıdaki formülden yararlanılır (Ömürbek & Şimşek, 2014:311)

$$CI = (\lambda \max - n) / (n - 1)$$

Tablo 2: Rassel İndeks Tablosu (RI)

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49

Kaynak: Şenkayas, H., Öztürk, M. & Sezen, G. (2010). Lojistik tedarikçilerin seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi: Mondial şirketinde bir uygulama. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5, 167.

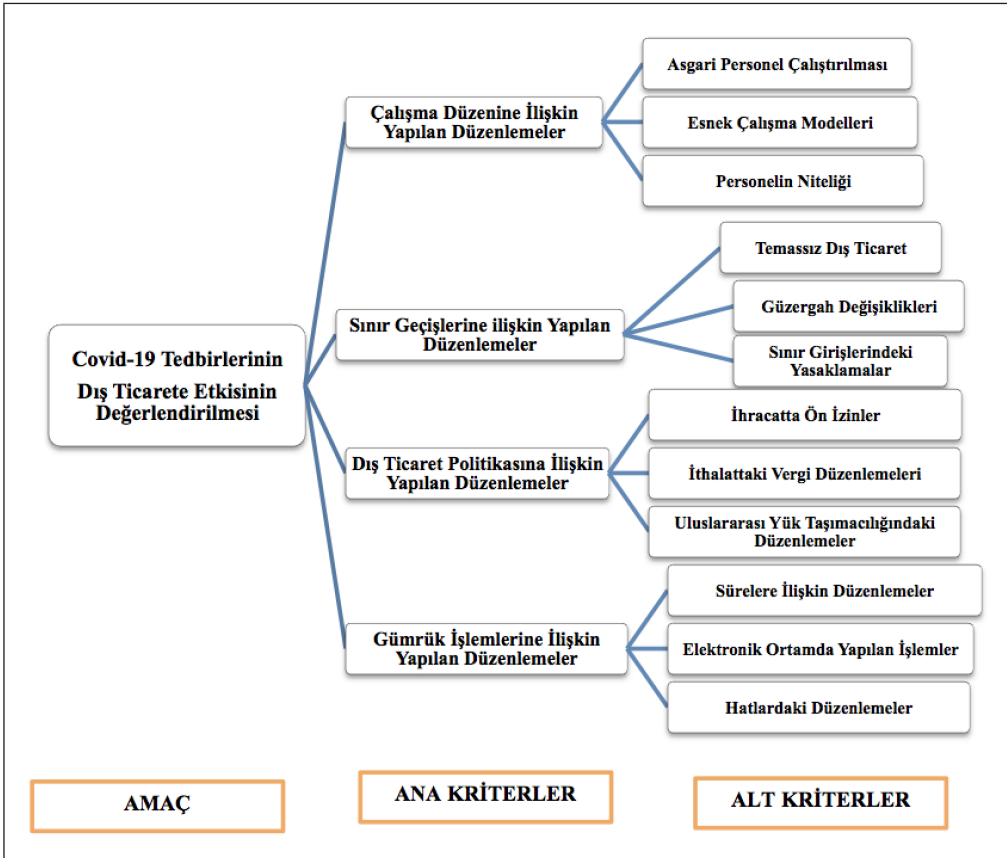
4. Analiz

Bu çalışma kapsamında, dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren ihracatçı-ithalatçı firma sahipleri, gümrük müşavirleri, dış ticaret uzmanları, gemi acente yetkilileri, lojistik servis sağlayıcıları ve kamu çalışanlarınca, ülkemizde alınan Covid-19 önlemlerinin farklı perspektiften değerlendirilerek önem derecelerinin saptanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın anketi ile ilgili; ilk olarak T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Covid-19 konusunda bilimsel araştırma çalışmaları platformu komisyonuna başvuruda bulunulmuştur. İlgili komisyondan gelen onay ile birlikte, Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kuruluna başvuruda bulunulmuş, 29.09.2020 tarihli 2020/102 sayılı kararla Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu Yönergesine uygun olduğu kabul edilmiştir.

Çalışmada karar hiyerarşisi oluşturulurken, Akçin (2020)'nin sınıflandırılması temel alınmış, Tekoğlu (2020:32-53)'nin çalışması gözönünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda, çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi, sınır geçişlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi, dış ticaret politikasına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi, gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi 4 ana kriter ve bu kriterlerle ilişkili 12 alt kriter kullanılmıştır. Karar hiyerarşisi Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: AHP Karar Hiyerarşisi

4.1. Kriter Ağırlıklarının Bulunması

Anket sonucunda elde edilen tüm veriler Microsoft Excel programında işlenerek, gerekli hesaplamalar yapılmıştır. Yapılan hesaplamalara göre, çalışmada dört ana ve on iki alt kriterle yapılan tüm ikili karşılaştırmalar sonucunda, karşılaştırma matrislerinin tutarlılık oranlarının 0,10'dan küçük olması nedeniyle veriler tutarlıdır. Kriterlerin göreceli ve global ağırlıkları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Çalışmada elde edilen veriler dahilinde, AHP yöntemine göre en önemli ana kriter gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi (0,395156102) olarak tespit edilmiş, en düşük ağırlığa sahip olan ana kriter ise dış ticaret politikasına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisidir (0,08691034). En önemli alt kriter personelin niteliği (0,171405256) olarak belirlenirken, ikinci önemli alt kriter ise elektronik ortamda yapılan işlemlerdir (0,166602196). En düşük ağırlığa sahip olan alt kriter ithalattaki vergi düzenlemeleri (0,024959093) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3: Kriterlerin Görelî ve Global Ağırlıkları

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Görelî Ağırlık	Global Ağırlık
Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi (0,332450739)	Asgari Personel Çalıştırılması	0,195634579	0,065038860
	Esnek Çalışma Modelleri	0,288784508	0,096006623
Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi (0,185482819)	Personelin Niteliği	0,515580913	0,171405256
	Temassız Dış Ticaret	0,420255226	0,077950124
Dış Ticaret Politikasına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi (0,086910340)	Güzergah Değişiklikleri	0,274319906	0,050881629
	Sınır Girişlerindeki Yasaklamalar	0,305424868	0,056651066
İhracatta Ön İzinler İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi (0,086910340)	İhracattaki Vergi Düzenlemeleri	0,362530166	0,031507620
	Uluslararası Yük Taşımacılığındaki Düzenlemeler	0,287182085	0,024959093
Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi (0,395156102)	Sürelere İlişkin Düzenlemeler	0,350287749	0,030443627
	Elektronik Ortamda Yapılan İşlemler	0,252263688	0,099683536
Hatlardaki Düzenlemeler	Hatlardaki Düzenlemeler	0,421611092	0,166602196
		0,326125220	0,128870371

4.2. Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

AHP yönteminin bir sonraki aşaması olan kriterler arasındaki ikili karşılaştırma matrisleri ve önem düzeyleri hesaplanmıştır.

4.2.1. Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

Tablo 4: Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	K4	Önem Düzeyi
K1	0,287542906	0,416017164	0,293792148	0,242170705	0,332450739
K2	0,129543928	0,187424195	0,239480334	0,239958592	0,185482819
K3	0,092412878	0,073896832	0,09442131	0,104767832	0,086910340
K4	0,490500288	0,322661809	0,372306209	0,413102872	0,395156102
Tutarlılık Oranı:		0,045460877		Toplam	1

K1: Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi: Asgari personel çalıştırılmasının, esnek çalışma modellerinin, personel niteliğinin etkisini ifade etmektedir.

K2: Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi: Temassız dış ticaret uygulamasının, güzergah değişikliklerinin ve sınır geçişlerinde yasaklama uygulamalarının etkisini ifade etmektedir.

K3: Dış Ticaret Politikasına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi: İhracattaki ön izin uygulamalarının, ithalattaki vergi düzenlemelerinin ve uluslararası yük taşımacılığındaki düzenlemelerin etkisini ifade etmektedir.

K4: Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi: Sürelere ilişkin düzenlemelerin, elektronik ortamda yapılan işlemlerin artırılmasının, hatlardaki düzenlemelerin etkisini ifade etmektedir.

Kriterler arasındaki ikili karşılaştırmalara bakıldığında gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin önem derecesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi, Sınır geçişlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ve dış ticaret politikasına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi izlemektedir. Tutarlılık oranı 0,10 dan küçüktür. Bu durum karar vericilerin tutarlı olduklarını göstermektedir.

Covid-19 önlemlerinin farklı perspektiften ayrı ayrı değerlendirilebilmesi için dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren ihracatçı-ithalatçı firma sahipleri, gümrük müşavirleri, dış ticaret uzmanları, gemi acente yetkilileri, lojistik servis sağlayıcıları ve kamu çalışanları açısından, belirlenen ana kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri ve önem düzeyleri hesaplanmıştır.

Tablo 5: İhracatçı-İthalatçı Firma Sahipleri Perspektifinden Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	K4	Önem Düzeyi
K1	0,48815117	0,607297751	0,398112882	0,456389945	0,497853934
K2	0,095157512	0,118383293	0,269044774	0,152129982	0,160861860
K3	0,078226202	0,028071783	0,06379757	0,07503696	0,056698518
K4	0,338465117	0,246247173	0,269044774	0,316443114	0,284585688
Tutarlılık Oranı	0,090784688			Toplam	1

Tablo 6: Gümrük Müşavirleri Perspektifinden Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	K4	Önem Düzeyi
K1	0,220589331	0,343680072	0,302951545	0,183069154	0,28907364946
K2	0,108804014	0,169517589	0,210054869	0,204797439	0,16279215748
K3	0,062017416	0,068736014	0,085173076	0,107059491	0,07197550221
K4	0,608589239	0,418066324	0,401820509	0,505073916	0,47615869085
Tutarlılık Oranı	0,065576276			Toplam	1

Tablo 7: Dış Ticaret Uzmanları Perspektifinden Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	K4	Önem Düzeyleri
K1	0,223873595	0,336190335	0,158043923	0,199378902	0,2393692844
K2	0,155225281	0,233101359	0,270251307	0,287554136	0,2195259824
K3	0,155225281	0,09451797	0,109581536	0,098342131	0,1197749290
K4	0,465675843	0,336190335	0,462123234	0,41472483	0,4213298042
Tutarlılık Oranı	0,060052741			Toplam	1

Tablo 8: Gemi Acente Yetkilileri Perspektifinden Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	K4	Önem Düzeyi
K1	0,330626181	0,401923789	0,252917334	0,306918035	0,328489101
K2	0,190887115	0,232050808	0,195908924	0,306918035	0,206282282
K3	0,147860523	0,133974596	0,11310807	0,079245896	0,131647730
K4	0,330626181	0,232050808	0,438065672	0,306918035	0,333580887
Tutarlılık Oranı	0,064311041			Toplam	1

Tablo 9: Lojistik Servis Sağlayıcıları Perspektifinden Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	K4	Önem Düzeyi
K1	0,27843867	0,462383173	0,319139787	0,22038978	0,35332054341
K2	0,107504445	0,178524939	0,242493799	0,25527576	0,17617439431
K3	0,066092459	0,055770119	0,075753606	0,090609648	0,06587206138
K4	0,547964426	0,30332177	0,362612807	0,433724812	0,40463300190
Tutarlılık Oranı	0,087818777			Toplam	1

Tablo 10: Kamu Çalışanları Perspektifinden Ana Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	K4	Önem Düzeyi
K1	0,235063443	0,339235858	0,327349633	0,182625292	0,300549645
K2	0,138350396	0,199662757	0,218911893	0,240348401	0,185641682
K3	0,090757383	0,115275346	0,126388841	0,160730663	0,110807190
K4	0,535828778	0,345826039	0,327349633	0,416295643	0,403001483
Tutarlılık Oranı	0,066289926			Toplam	1

Dış ticaret işlemlerini yapan İhracatçı-ithalatçı firma dışındaki taraflarda, Covid-19 önlemleri kapsamında gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin önem düzeyinin en yüksek olduğu; en düşük önem düzeyi ise dış ticaret politikasına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi olduğu görülmektedir. İhracatçı-ithalatçı firma perspektifinden bakıldığında ise Covid-19 önlemleri kapsamında çalışma düzeyine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisinin önem düzeyinin en yüksek olduğu, bunu gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisinin takip ettiği görülmektedir. Elde edilen bulgular kapsamında, ihracatçı-ithalatçı firma dışındaki taraflarda ana kriterlerin ortak sıralaması olmasına rağmen, ihracatçı-ithalatçı firmanın önem düzeyinin diğerlerinden farklı olması H_1 hipotezinin desteklemektedir.

Güngörer (2020:393-428) çalışmasında, Covid-19'un toplumda en olumsuz etkilediği kurumların ekonomik olduğunu belirterek; ihracat faaliyetlerinin yavaşlaması nedeniyle toplumdaki en büyük sorunun işyerinin kapanması, başta işsizlik olmak üzere, güvensiz koşullarda ve günübirlik işlerde çalışmak zorunda olan insanların salgın sürecinde yaşadığı

geçim sıkıntısı olduğunu ifade etmiştir. Korkmaz (2020:114-132) ise yaptığı çalışmada, pandeminin personelin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını etkilediğini, bu duruma karşı işyeri tarafından gerekli önlemler alınmazsa iş verimini olumsuz etkileceğini ifade etmiştir.

4.2.2. Alt Kriterler Arası İkili Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

Tablo 11: Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,190953162	0,218731	0,177219581	0,195634579
K2	0,258474012	0,296074	0,311805455	0,288784508
K3	0,550572826	0,485195	0,510974964	0,515580913
Tutarlılık Oranı: 0,006593283			Toplam	1

K1: Asgari Personel Çalıştırılması: Bu kriter, Covid-19 sebebiyle ihtiyacı karşılayacak seviyede asgari sayıda personel bulundurmak şartıyla, birimlerindeki personel planlamasının yapılmasının dış ticaret işlemlerine etkisini ifade etmektedir.

K2: Esnek Çalışma Modelleri: Bu kriter, Covid-19 sebebiyle uzaktan çalışma veya dönüşümlü çalışmanın dış ticaret işlemlerine etkisini ifade etmektedir.

K3: Personelin Niteliği: Bu kriter, Covid 19 sürecinde hızlı mevzuat değişikliklerinin takibinde, elektronik ortamda yapılan işlemlerin uygulanmasında, teknolojiyi kullanmada...vb. kalifiye personelin çalışmasının dış ticaret işlemlerine etkisini ifade etmektedir.

Dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından, çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Personelin niteliği alt kriterinin önem düzeyi en yüksektir.

Tablo 12: İhracatçı-İthalatçı Firma Sahibi Perspektifinden Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,075438507	0,048049	0,088052536	0,070513451
K2	0,300174134	0,191191	0,183156655	0,224840580
K3	0,624387360	0,760760	0,728790809	0,704645969
Tutarlılık Oranı: 0,040841			Toplam	1

Tablo 13: Gümrük Müşavirleri Perspektifinden Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,222925431	0,270381	0,187198395	0,226835047
K2	0,313370985	0,380081	0,423413252	0,372288320
K3	0,463703584	0,349538	0,389388353	0,400876633
Tutarlılık Oranı: 0,021724			Toplam	1

Tablo 14: Dış Ticaret Uzmanları Perspektifinden Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,210670974	0,319125	0,145214496	0,225003348
K2	0,256268683	0,388196	0,487349554	0,377271421
K3	0,533060343	0,292679	0,367435949	0,397725231
Tutarlılık Oranı: 0,099815			Toplam	1

Tablo 15: Gemi Acente Yetkilileri Perspektifinden Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,27528225	0,3209	0,220893795	0,2723586175
K2	0,369329894	0,430532	0,493933542	0,4312652353
K3	0,355387856	0,248568	0,285172663	0,2963761472
Tutarlılık Oranı: 0,025066			Toplam	1

Tablo 16: Lojistik Servis Sağlayıcıları Perspektifinden Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,149795176	0,117475	0,166006328	0,1444255766
K2	0,294795358	0,231190	0,218476614	0,2481540015
K3	0,555409466	0,651335	0,615517058	0,6074204219
Tutarlılık Oranı: 0,015562			Toplam	1

Tablo 17: Kamu Çalışanları Perspektifinden Çalışma Düzenine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,279377487	0,410056	0,245110081	0,31151452058
K2	0,122560483	0,179888	0,230183959	0,17754415175
K3	0,598062029	0,410056	0,524705960	0,51094132767
Tutarlılık Oranı: 0,055981			Toplam	1

Dış ticaret işlemlerini yapan taraflar perspektifinden ayrı ayrı incelendiğinde çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır.

Personelin niteliği alt kriterinin önem düzeyi, ihracat-ithalat firmaları, gümrük müşavirleri, dış ticaret uzmanları ve lojistik sağlayıcıları perspektifinden en yüksek çıkmıştır. Bu alt kriteri, esnek çalışma saatleri ve asgari personel çalıştırılması kriterleri izlemiştir.

Covid-19 sürecinde mevzuatın sürekli değişmesi ve birçok işlemin elektronik ortamda yapılması personelin niteliğinin ön plana çıkarmıştır. Bununla beraber asgari personelin çalışması, esnek çalışma saatleri de personelin yeni çalışma düzenine uyum sürecini kolaylaştırıcı, motive edici politikaların uygulamasını gerekli kılmaktadır.

Güldüren & Öztıp (2020:169) uluslararası ticaret faaliyeti gerçekleştiren işletmeler tarafından kullanılan bilişim sistemlerinin dış ticaret işlemleri üzerinde önemli etkisi olduğu belirtmiştir. İstihdam edilecek personelin nitelikleri arasında teknolojiyi kullanma becerisi olan kişilerin tercih edilmesi ve mevcut personele de bu yönde kurum içi-kurum dışı eğitim verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Özbekler & Öztürköğlü (2020:1504-1516), lojistik sektöründeki firmaların sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmesi için, yapılan tüm işlerde personelin faaliyetlerinin etkin kullanılmasının hizmet kalitesinde önemli bir gösterge olduğunu ortaya koymuştur. Buna paralel olarak, bu çalışmada da lojistik servis sağlayıcıları perspektifinden personel niteliği alt kriterinin önem düzeyi en yüksek çıkmıştır.

Kamu çalışanlarında personel niteliğinin önem düzeyi en yüksek çıkmasına rağmen, diğer taraflardan farklı olarak ikinci sırayı asgari personel çalıştırılması, üçüncü sırayı ise esnek çalışma saatleri alt kriteri almıştır. Asgari personel çalıştırılması birçok kurumda iş yükünün artmasına, iş tanımlarının farklılaşmasına değişmesine, neden olabilmektedir. Tuna & Çelen (2020:2742) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19'un genel olarak sektörlere göre iş tanımı, gerekleri, değerlendirmesi, farklılaştırması ve personel istihdamında değişmelere neden olduğunu belirtmişlerdir.

Gemi acente yetkililerinin perspektifinden çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre, alt kriterler önem düzeyi diğer tarafların perspektifine göre farklılık göstermiştir. Esnek çalışma modellerinin dış ticaret işlemlerine etkisinin önem düzeyi en yüksektir. Bunu personel niteliği ve asgari personel çalıştırılması izlemektedir. Gemi acenteleri 7 gün 24 saat esasıyla çalışan, geminin sefer öncesi ve sonrası işlemleri ile ilgili yerine getirmesi gereken birçok yükümlülükleri bulunan işyerleridir. Dolayısıyla esnek çalışma modellerinin önem düzeyinin yüksek çıkmasının nedenini işin niteliğinden kaynakladığını söylemek mümkündür.

Kamu çalışanlarında ve gemi acente yetkililerinde çıkan bulgular değerlendirildiğinde, çalışmanın H_2 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 18: Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,415631811	0,48304018	0,362093686	0,420255226
K2	0,22883722	0,265950702	0,328171795	0,274319906
K3	0,355530968	0,251009117	0,309734518	0,305424868
Tutarlılık Oranı: 0,02385			Toplam	1

K1: Temassız Dış Ticaret: Bu kriter; kapanan sınır kapılarında tampon bölge oluşturulup, güvenlik ve sağlık tedbirleri alınarak, şoför, dorse ve konteyner değiştirme, ithalatta yerinde gümrükleme ile dış ticaretin gerçekleştirilmesinin işlemlere etkisini ifade etmektedir.

K2: Güzergah Değişiklikleri: Bu kriter; tampon bölgesi olmayan kapanan veya kısıtlanan sınır kapılarındaki ticaretin, demiryolu ile sağlanmasının işlemlere etkisini ifade etmektedir.

K3: Sınır Girişlerindeki Yasaklamalar: Bu kriter; bazı ürünlerin ülkeye girişinin yasaklanması, hayvan girişlerinin askıya alınması ve yolcu taşımacılığının durdurulması önlemlerinin işlemlere etkisini ifade etmektedir.

Dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından, sınır geçişlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Temassız dış ticaret kriterinin etkisinin önem düzeyi en yüksektir.

Tablo 19: İhracatçı-İthalatçı Firma Sahibi Perspektifinden Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,257433446	0,312871827	0,192264294	0,254189856
K2	0,371283277	0,451239259	0,53044261	0,450988382
K3	0,371283277	0,235888914	0,277293096	0,294821762
Tutarlılık Oranı: 0,04049			Toplam	1

Tablo 20: Gümrük Müşavirleri Perspektifinden Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,699253502	0,767612685	0,619664711	0,695510299
K2	0,125013035	0,137234339	0,224603748	0,162283707
K3	0,175733463	0,095152976	0,155731541	0,142205993
Tutarlılık Oranı: 0,04859			Toplam	1

Tablo 21: Dış Ticaret Uzmanları Perspektifinden Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,331940018	0,377664759	0,290272278	0,333292352
K2	0,296722355	0,337595863	0,385003334	0,339773851
K3	0,371337627	0,284739378	0,324724388	0,326933798
Tutarlılık Oranı: 0,01493			Toplam	1

Tablo 22: Gemi Acente Yetkilileri Perspektifinden Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,287570612	0,401491624	0,224009238	0,304357158
K2	0,214342479	0,299254188	0,387995381	0,300530683
K3	0,498086910	0,299254188	0,387995381	0,39511216
Tutarlılık Oranı: 0,06858			Toplam	1

Tablo 23: Lojistik Servis Sağlayıcıları Perspektifinden Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,336995475	0,29399483	0,364052260	0,331680855
K2	0,272665300	0,23787319	0,214268852	0,241602447
K3	0,390339225	0,46813198	0,421678888	0,426716698
Tutarlılık Oranı: 0,00971			Toplam	1

Tablo 24: Kamu Çalışanları Perspektifinden Sınır Geçişlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,535461405	0,671083208	0,440636984	0,549060532
K2	0,135343266	0,169623043	0,288464619	0,197810309
K3	0,329195328	0,159293749	0,270898397	0,253129158
Tutarlılık Oranı: 0,08817			Toplam	1

Dış ticaret işlemlerini yapan taraflar perspektifinden ayrı ayrı incelendiğinde sınır geçişlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Taraflar açısından alt kriterlerin önem düzeyinin sıralamasında farklılıklar tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular çalışmanın H₂ hipotezini desteklemektedir.

Gemi acente yetkilileri ile lojistik servis sağlayıcıları perspektifinden yapılan karşılaştırmalara göre alt kriterlerin önem düzeylerinin sırası aynı çıkmasına rağmen; diğer tarafların alt kriterlerin önem düzeyinin sıralaması birbirinden farklılık göstermiştir. Gemi acente yetkilileri ile lojistik servis sağlayıcılarına göre; sınır girişlerindeki yasaklamaların önem düzeyi ilk sırada, temassız dış ticaret ikinci, güzergah değişiklikleri üçüncü sıradadır. Obayelu vd. (2020) Afrika ülkeleri üzerinde yaptığı çalışmada, sınırları kapatma, ihracat ve ithalat yasaklarının küreselleşme ve serbest ticaret anlaşmaları açısından bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Covid-19 döneminde sınır girişlerindeki yasaklamalar, yolcu ve yük taşımacılığındaki kısıtlamalar nedeniyle havayolu, demiryolu, karayolu taşımacılığı zarar görmüştür. Denizyolu açısından bakıldığında da, özellikle Çin'e ihraç edilen malların limanlardan geç ayrılması, yüklerin geç tahliye edilmesi veya edilememesi; Çin'den ithal edilen malların da geç gelmesi gibi yaşanan sıkıntılar maliyetlerin artmasına neden olmuştur. (Akçacı & Çınaroğlu, 2020:447-456, Aksoy, 2020:39-45) Bu gibi sebeplerle, gemi acente yetkilileri ve lojistik servis sağlayıcıları açısından sınır girişlerindeki yasaklamaların önem düzeyinin ilk sırada yer aldığını söylemek mümkündür.

İhracat-ithalat firmaları açısından güzergah değişikliklerinin önem düzeyi en yüksek, temassız dış ticaret ise en düşük önem düzeyine sahiptir. Dış ticaret uzmanları perspektifinden güzergah değişikliklerinin önem düzeyi en yüksektir. İkinci sırayı ise temassız dış ticaret almıştır. Kapanan sınırlara çözüm olarak alternatif yollar bulunması, ihracat-ithalat firmalarının mal ve hizmetini müşteriye ulaştırmasını sağlaması avantajını getirdiği gibi; yakıt, işçilik, navlun gibi maliyetlerin artması, malın istenilen sürede ulaştırılamaması gibi dezavantajları yaşamasına neden olabilecektir. Bu yüzden güzergah değişikliği firmalar açısından önemlidir. Gümrük müşavirleri ile kamu çalışanları perspektifinden bakıldığında, temassız dış ticaret alt kriterinin her iki taraf için önem düzeyi en yüksek olmasına rağmen; önem düzeyi en düşük alt kriter gümrük müşavirleri açısından sınır geçişlerindeki yasaklamalar, kamu çalışanları açısından ise güzergah değişikliği olduğu görülmektedir. Özellikle temassız ticaret kapsamında tampon bölge, şoför, dorse, konteyner değişimi, ithalatta yerinde gümrükleme, ek güvenlik ve sağlık tedbirlerinin Covid-19 döneminde artması gümrük müdürlüklerinde çalışan kamu çalışanlarının iş yükünü arttırdığını söylememiz mümkündür. Akçacı & Çınaroğlu (2020:447-456), uluslararası sınır giriş-çıkışlarda ek kontroller yapıldığından araç kuyruklarındaki artış sebebiyle taşımada gecikmeler yaşandığını belirtmiştir.

Tablo 25: Dış Ticaret Politikalarına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,362353481	0,365207503	0,360029515	0,362530166
K2	0,284905319	0,287149332	0,289491603	0,287182085
K3	0,352741200	0,347643165	0,350478882	0,350287749
Tutarlılık Oranı: 0,000048			Toplam	1

K1: İhracatta Ön İzinler: Bu kriter; pandemi ile mücadelede kullanılan bazı ürünlerin ve tıbbi cihazların ihracatının Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun ön iznine, limon İhracatının Tarım ve Orman Bakanlığının ön iznine..vb. bağlanmasının işlemlere etkisini ifade etmektedir.

K2: İthalattaki Vergi Düzenlemeleri: Bu kriter; pandemi ile mücadele ürünlerinin ve bunların hammaddelerinde uygulanan vergi muafiyeti, vergi indirimleri, ilave gümrük vergilerinin kaldırılması, tarife kontenjanı uygulamaları gibi ithalatı kolaylaştırıcı & teşvik edici alınan tedbirlerin işlemlere etkisini ifade etmektedir.

K3: Uluslararası Yük Taşımacılığındaki Düzenlemeler: Bu kriter; Türkiye'den transit geçecek araçlar ve şoförlerle ilgili, RoRo seferleriyle ilgili, Orta Asya'dan Türkiye'ye yük getiren şoförlerle ilgili vb. uygulamaların işlemlere etkisini ifade etmektedir.

Dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından, dış ticaret politikasına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Önem düzeyi en düşük kriter İthalatta vergi düzenlemeleridir.

Tablo 26: İhracatçı-İthalatçı Firma Sahibi Perspektifinden Dış Ticaret Politikalarına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,208765662	0,159569	0,245093004	0,204475992
K2	0,356984261	0,272860	0,245093004	0,291645649
K3	0,434250077	0,567571	0,509813992	0,503878359
Tutarlılık Oranı: 0,027682			Toplam	1

Tablo 27: Gümrük Müşavirleri Perspektifinden Dış Ticaret Politikalarına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,182852123	0,216314	0,160639054	0,1866017596
K2	0,312672733	0,369892	0,396169975	0,3595782059
K3	0,504475144	0,413794	0,44319097	0,4538200345
Tutarlılık Oranı: 0,01286			Toplam	1

Tablo 28: Dış Ticaret Uzmanları Perspektifinden Dış Ticaret Politikalarına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,640086665	0,661260	0,616090025	0,6391455369
K2	0,179956667	0,185909	0,210699825	0,1921886326
K3	0,179956667	0,152831	0,173210151	0,1686658305
Tutarlılık Oranı: 0,003681			Toplam	1

Tablo 29: Gemi Acente Yetkilileri Perspektifinden Dış Ticaret Politikalarına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,2	0,303860	0,158133018	0,220664180
K2	0,2	0,303860	0,367467927	0,290442483
K3	0,6	0,392281	0,474399054	0,488893337
Tutarlılık Oranı: 0,068783			Toplam	1

Tablo 30: Lojistik Servis Sağlayıcıları Perspektifinden Dış Ticaret Politikalarına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,293786591	0,203871	0,354081724	0,2839129938
K2	0,319568511	0,221762	0,17992052	0,2404169456
K3	0,386644898	0,574368	0,465997756	0,4756700606
Tutarlılık Oranı: 0,055909			Toplam	1

Tablo 31: Kamu Çalışanları Perspektifinden Dış Ticaret Politikalarına İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,535461405	0,671083208	0,440636984	0,54906053236
K2	0,135343266	0,169623043	0,288464619	0,19781030939
K3	0,329195328	0,159293749	0,270898397	0,25312915825
Tutarlılık Oranı: 0,08817			Toplam	1

Dış ticaret işlemlerini yapan taraflar perspektifinden ayrı ayrı incelendiğinde dış ticaret politikalarına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Taraflar açısından alt kriterlerin önem düzeyinin sırasında farklılıklar tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular çalışmanın H₂ hipotezini desteklemektedir.

Çalışmadan elde edilen verilere göre; ihracatçı-ithalatçı firmaları, gümrük müşavirleri ve gemi acente yetkilileri, lojistik servis sağlayıcıları açısından bakıldığında önem düzeyi en yüksek alt kriterin uluslararası yük taşımacılığındaki düzenlemeler olduğu tespit edilmiştir. Uluslararası yük taşımacılığındaki düzenlemelerin içine, Türkiye'den transit geçecek araçlar ve şoförlerle ilgili, RoRo seferleriyle ilgili, Orta Asya'dan Türkiye'ye yük getiren şoförlerle ilgili vb. düzenlemeler girmektedir. Ece (2020:47-66) yaptığı çalışmada, Türk konteyner limanlarının ana denizcilik hatlarının üzerinde bulunması nedeniyle transit liman olma özelliğine de sahip olduğunu belirterek, alınan tedbirler sonucunda Covid-19 sürecinde Türkiye limanlarında elleçlenen dış ticaret ve konteyner yük miktarları arttığını ifade etmiştir. 2020 yılı Kasım ayında

elleçlenen konteyner miktarı bir önceki yılın aynı ayına göre %3,3, ihracat amaçlı konteyner yüklemelerinin %2,0 ve transit konteyner elleçlemelerinin %24,7 arttığını ifade etmiştir.

İhracatçı-ithalatçı firmaları, gümrük müşavirleri ve gemi acente yetkilileri açısından önem düzeyi en düşük alt kriterin ihracattaki ön izinler kriteri olduğu; ikinci sırada ise ithalattaki vergi düzenlemeleri olduğu tespit edilmiştir. Lojistik servis sağlayıcıları açısından önem düzeyi en düşük olan alt kriter ise ithalattaki vergi düzenlemeleridir. Tekoğlu (2020:47-48) çalışmasında vergi ve ödemelerine ilişkin yapılan düzenlemelerin iş dünyası temsilcileri ve ihracatçılar tarafından olumlu karşılandığını belirtmiştir.

Çalışmaya göre, kamu çalışanları ile dış ticaret uzmanları, ihracatta ön izin uygulamaları alt kriterinin önem düzeyini en yüksek olduğu görüşüne sahiptir. Kamu çalışanlarına göre önem düzeyi en düşük olan kriter ithalatta vergi düzenlemelerin etkisidir. Dış ticaret uzmanlarına göre ise ithalattaki vergi düzenlemeleri ikinci sıradadır.

Tablo 32: Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,252590137	0,256223	0,247978024	0,2522636882
K2	0,416062388	0,422046	0,426724666	0,4216110920
K3	0,331347474	0,321731	0,325297310	0,3261252198
Tutarlılık Oranı: 0,000183			Toplam	1

K1: Sürelere İlişkin Düzenlemeler: Bu kriter; Covid-19'un mücbir sebep kabul edilmesi nedeniyle, bazı işlemlerde(Dahilde işleme rejimi, hariçte işleme rejimi, geçici ithalat, kapasite raporu, OKSB/Onaylanmış Kişi Statüsü Belgesi, YYS/ Yetkilendirilmiş Yükümlü Başvuruları, GEKAP/ Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesi, antrepo izinleri vb.) sürelerin ertelenmesi, durdurulması veya ek süre verilmesinin; transit süre aşımalarında para cezasının uygulanmamasının etkisini ifade etmektedir.

K2: Elektronik Ortamda Yapılan İşlemler: Bu kriter; Gümrük idarelerince sunulan hizmetlerin, e-devlet, Bakanlık web sayfası üzerinden ulaşılabilecek programlar, bazı belgelerin elektronik ortamda düzenlenmesinin etkisini ifade etmektedir. Örneğin; Tek Pencere sistemi e-başvuru işlemleri, ihracat işlemleri, İhracatta/ithalatta yerinde gümrükleme başvuru işlemleri, Yetkilendirilmiş Yükümlü başvuru işlemleri, Dahilde ve Hariçte İşleme İzinlerinin Verilmesi, Geçici ithalat izninin verilmesi, Menşe Şahadetnamelerinin ve Dolaşım belgelerinin elektronik ortamda düzenlenmesi (MEDOS), TAREKS ve TSE denetimlerin elektronik ortamda beyana dayalı olarak yapılması ve sonlandırılması vb.

K3: Hatlardaki Düzenlemeler: Bu kriter; Sarı ve kırmızı hat kriterinin en düşük seviyeye çekilmesinin işlemlere olan etkisini ifade etmektedir.

Dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından, gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Elektronik ortamda yapılan işlemlerin önem düzeyi en yüksek, sürelerle ilişkin düzenlemelerin önem düzeyi ise en düşük olarak hesaplanmıştır.

Tablo 33: İhracatçı-İthalatçı Firma Sahibi Perspektifinden Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,131776768	0,181039	0,1035894	0,1388015810
K2	0,298058271	0,409481	0,4482053	0,3852480945
K3	0,570164961	0,409481	0,4482053	0,4759503245
Tutarlılık Oranı: 0,040582			Toplam	1

Tablo 34: Gümrük Müşavirleri Perspektifinden Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,157451797	0,111250	0,221124785	0,163275543
K2	0,515035268	0,363906	0,318917126	0,399286224
K3	0,327512935	0,524844	0,459958088	0,437438233
Tutarlılık Oranı: 0,06485			Toplam	1

Tablo 35: Dış Ticaret Uzmanları Perspektifinden Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,493414250	0,609801	0,408612119	0,5039423045
K2	0,164471417	0,203267	0,308072062	0,2252701088
K3	0,342114333	0,186933	0,283315820	0,2707875867
Tutarlılık Oranı: 0,064431			Toplam	1

Tablo 36: Gemi Acente Yetkilileri Perspektifinden Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,142857143	0,143632	0,138963149	0,1418173369
K2	0,714285714	0,718159	0,722073702	0,7181726705
K3	0,142857143	0,138210	0,138963149	0,1400099926
Tutarlılık Oranı: 0,000142			Toplam	1

Tablo 37: Lojistik Servis Sağlayıcıları Perspektifinden Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,301561424	0,247028	0,362340412	0,303643264
K2	0,396877153	0,3251071	0,275319176	0,332434467
K3	0,301561424	0,4278650	0,362340412	0,363922269
Tutarlılık Oranı: 0,028985			Toplam	1

Tablo 38: Kamu Çalışanları Perspektifinden Gümrük İşlemlerine İlişkin Yapılan Düzenlemelerin Etkisi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi ve Önem Düzeyleri

	K1	K2	K3	Önem Düzeyi
K1	0,265430081	0,280764	0,232537212	0,259577028
K2	0,490554017	0,518893	0,553686048	0,521044348
K3	0,244015902	0,200343	0,213776741	0,219378624
Tutarlılık Oranı: 0,006155			Toplam	1

Dış ticaret işlemlerini yapan taraflar perspektifinden ayrı ayrı incelendiğinde gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Taraflar açısından alt kriterlerin önem düzeyinin sırasında farklılıklar tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular çalışmanın H_2 hipotezini desteklemektedir.

Yapılan çalışmada, kamu çalışanları ve gemi acente yetkilileri için önem düzeyi en yüksek alt kriterin elektronik ortamda yapılan işlemler olduğu tespit edilmiştir. Bu alt kriteri sırasıyla; sürelerle ilişkin düzenlemeler, hatlardaki düzenlemeler takip etmektedir. Güldüren & Öztop (2020:169-184) Dış ticaret sektöründe, verilerin kaydedilmesi, güncellenmesi, analiz edilmesi, gümrük işlemleri ve lojistik yönetimi gibi birçok işlemin bilişim sistemleri aracılığıyla gerçekleştirildiğini; işletmelerin, bilişim sistemleri sayesinde dış ticaret işlemlerindeki iş yükünü azaltarak verimi arttırdığı belirtmiştir. Ayrıca bilişim sistemleri kullanımının ihracata etkisi olduğunu ve kullanım yoğunluğunun ihracat performansına olumlu etki ettiğini tespit etmiştir. Ece (2020:47-66) Covid-19 sürecinde Türkiye limanlarında elleçlenen dış ticaret ve konteyner yük miktarları arttığını ifade etmiştir. Ticaret Bakanlığı'nın (2020c:7) aralık ayı verilerine göre, genel ticaret sistemi kapsamında ithalatın en fazla denizyolu ile yapıldığı ve bu oranın %53,5 olduğu; ihracatın da yine en fazla denizyolu ile yapıldığı ve bu oranın %61,5 olduğu belirtilmiştir. Covid-19'un Türkiye'de başladığı 2020 yılı mart ayında da ihracatın taşıma şekillerine bakıldığında en çok ihracat deniz yolu (8 milyar 620 milyon dolar) ile; ithalatın da en çok deniz yolu (11 milyar 44 milyon dolar) ile yapıldığı belirtilmiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde, özellikle limanlardaki kamu çalışanlarının ve gemi acente yetkililerinin iş yükünün hafiflemesi açısından elektronik ortamda yapılan işlemlerin etkisinin önemli olduğu sonucuna varılabilir. Covid-19'un mücbir sebep kabul edilmesiyle sürelerle ilişkin düzenlemeler de olağan işlemlerinde kolaylık sağlamıştır.

İhracatçı-ithalatçı firmalar, gümrük müşavirleri ve lojistik servis sağlayıcıları açısından bakıldığında, önem düzeyi en yüksek alt kriterin hatlardaki düzenlemeler; ikinci sırada elektronik ortamda yapılan işlemler; önem düzeyi en düşük alt kriterin ise sürelerle ilişkin düzenlemeler olduğu tespit edilmiştir. Dış ticaret uzmanlarının değerlendirmesine bakıldığında ise, önem düzeyi en yüksek alt kriterin sürelerle ilişkin düzenlemeler olduğu; önem düzeyi en düşük alt kriterin ise elektronik ortamda yapılan işlemlerin olduğu bulunmuştur.

5. Sonuç

Araştırma ve yayın etiğine uyularak yapılan çalışmada; Türkiye’de Covid-19 önlemleri kapsamında, dış ticaret işlemlerine yönelik yapılan düzenlemelerin etkisinin, İstanbul ilinde dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren ihracatçı-ithalatçı firma sahipleri, gümrük müşavirleri, dış ticaret uzmanları, gemi acente yetkilileri, lojistik servis sağlayıcıları ve kamu çalışanlarınca farklı perspektiften değerlendirilerek önem düzeylerinin saptanması amaçlanmıştır. Çalışmanın hipotezleri olan “H1: Katılımcı gruplarına göre belirlenen ana kriterlerin, önem düzeylerinin sıralamasında farklılık vardır.” ile “H2: Katılımcı gruplarına göre belirlenen alt kriterlerin, önem düzeylerinin sıralamasında farklılık vardır.” elde edilen bulgularla desteklenmiştir. Bu çalışma, Covid-19 tedbirlerinin etkisinin önem düzeyinin dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından sıralanması konusunda alandaki öncü çalışmalardan biridir.

Dış ticaret işlemlerini yapan İhracatçı-ithalatçı firma dışındaki taraflarda, Covid-19 önlemleri kapsamında gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin önem düzeyinin en yüksek olduğu; en düşük önem düzeyi ise dış ticaret politikasına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi olduğu görülmektedir. İhracatçı-ithalatçı firma perspektifinden bakıldığında ise Covid-19 önlemleri kapsamında çalışma düzeyine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisinin önem düzeyinin en yüksek olduğu, bunu gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisinin takip ettiği görülmektedir. Elde edilen bulgular kapsamında, ihracatçı-ithalatçı firma dışındaki taraflarda ana kriterlerin ortak sıralaması olmasına rağmen, ihracatçı-ithalatçı firmanın önem düzeyinin diğer katılımcı gruplardan farklı olması H₁ hipotezini desteklemektedir.

Güngörer (2020:393-428) çalışmasında, Covid-19’un toplumda en olumsuz etkilediği kurumların ekonomik olduğunu belirterek; ihracat faaliyetlerinin yavaşlaması nedeniyle toplumdaki en büyük sorunun işyerinin kapanması, başta işsizlik olmak üzere, güvensiz koşullarda ve gününbirlik işlerde çalışmak zorunda olan insanların salgın sürecinde yaşadığı geçim sıkıntısı olduğunu ifade etmiştir. Korkmaz (2020:114-132) ise yaptığı çalışmada, pandeminin personelin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını etkilediğini, bu duruma karşı işyeri tarafından gerekli önlemler alınmazsa iş verimini olumsuz etkileceğini ifade etmiştir.

Covid-19 salgını bir yandan insanların sağlığına tehdit oluşturmakta, bir yanda da işletmelerin sürdürülebilirliklerini ve faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Yeni çalışma düzenine yöneticilerin ve personelin hızlı bir şekilde uyum sağlayamaması işletmelerin verimini etkileyecektir. Personelin bu sürece adapte olabilmeleri için işyeri yönetiminin iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini sağlaması gerekmektedir. Özellikle bu süreçte insan kaynakları yöneticilerinin aktif rol oynaması; esnek çalışma sebebiyle yaşanabilecek iletişim kopukluğunu önleyecek, personelin sağlığını tehdit etmeyecek şekilde moral ve motivasyonunu artırıcı aktiviteler planlaması; personelin ihtiyaç duyduğu eğitimleri uzaktan eğitim yoluyla alması sağlanması; yeni çalışma düzenine yönelik alınan tedbirler, prosedürler hakkında bilgilendirmesi önerilmektedir.

Çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre; personelin niteliği alt kriterinin önem düzeyi, ihracat-ithalat firmaları, gümrük müşavirleri, dış ticaret uzmanları ve lojistik sağlayıcıları perspektifinden en yüksek çıkmıştır. Bu alt kriteri, esnek çalışma saatleri ve asgari personel çalıştırılması alt kriterleri izlemiştir.

Covid-19 sürecinde mevzuatın sürekli değişmesi ve birçok işlemin elektronik ortamda yapılması personelin niteliğinin ön plana çıkarmıştır. Bununla beraber asgari personelin çalışması, esnek çalışma saatleri de personelin yeni çalışma düzenine uyum sürecini kolaylaştırıcı, verimini artırıcı, motive edici politikaların ve yöntemlerin uygulanması önerilmektedir.

Güldüren & Öztop (2020:169) uluslararası ticaret faaliyeti gerçekleştiren işletmeler tarafından kullanılan bilişim sistemlerinin dış ticaret işlemleri üzerinde önemli etkisi olduğu belirtmiştir. İstihdam edilecek personelin nitelikleri arasında teknolojiyi kullanma becerisi olan kişilerin tercih edilmesi ve mevcut personele de bu yönde kurum içi-kurum dışı eğitim verilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, personelin bilişim sistemlerinin kazandırdığı hız ve kolaylık nedeniyle memnuniyet düzeylerinin arttığını tespit etmiştir. Özbekler & Öztürkoğlu (2020:1504-1516), lojistik sektöründeki firmaların sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmesi için, yapılan tüm işlerde personelin faaliyetlerinin etkin kullanılmasının hizmet kalitesinde önemli bir gösterge olduğunu ortaya koymuştur. Buna paralel olarak, bahsi geçen çalışmada da lojistik servis sağlayıcıları perspektifinden personel niteliği alt kriterinin önem düzeyi en yüksek çıkmıştır.

Kamu çalışanlarında personel niteliğinin önem düzeyi en yüksek çıkmasına rağmen, diğer taraflardan farklı olarak ikinci sırayı asgari personel çalıştırılması, üçüncü sırayı ise esnek çalışma saatleri alt kriteri almıştır. Asgari personel çalıştırılması birçok kurumda iş yükünün artmasına, iş tanımlarının farklılaşmasına değişmesine, neden olabilmektedir. Tuna & Çelen (2020:2742) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19'un genel olarak sektörlere göre iş tanımı, gerekleri, değerlendirmesi, farklılaştırması ve personel istihdamında değişmelere neden olduğunu belirtmişlerdir.

Gemi acente yetkililerinin perspektifinden çalışma düzenine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre, alt kriterler önem düzeyi diğer tarafların perspektifine göre farklılık göstermiştir. Esnek çalışma modellerinin dış ticaret işlemlerine etkisinin önem düzeyi en yüksektir. Bunu personel niteliği ve asgari personel çalıştırılması izlemektedir. Gemi acenteleri 7 gün 24 saat esasıyla çalışan, geminin sefer öncesi ve sonrası işlemleri ile ilgili yerine getirmesi gereken birçok yükümlülükleri bulunan işyerleridir. Dolayısıyla esnek çalışma modellerinin önem düzeyinin yüksek çıkmasının nedenini işin niteliğinden kaynakladığını söylemek mümkündür.

Sınır geçişlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre gemi acente yetkilileri ile lojistik servis sağlayıcıları perspektifinden yapılan karşılaştırmalara göre alt kriterlerin önem düzeylerinin sırası aynı çıkmasına rağmen; diğer tarafların alt kriterlerin önem düzeyinin sıralaması birbirinden farklılık göstermiştir. Gemi acente yetkilileri ile lojistik servis sağlayıcılarına göre; sınır girişlerindeki yasaklamaların önem düzeyi ilk sırada, temassız dış ticaret ikinci, güzergah değişiklikleri üçüncü sıradadır. Obayelu vd. (2020) Afrika ülkeleri üzerinde yaptığı çalışmada, sınırları kapatma, ihracat ve ithalat yasaklarının küreselleşme

ve serbest ticaret anlaşmaları açısından bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Covid-19 döneminde sınır girişlerindeki yasaklamalar, yolcu ve yük taşımacılığındaki kısıtlamalar nedeniyle havayolu, demiryolu, karayolu taşımacılığı zarar görmüştür. Denizyolu açısından bakıldığında da, özellikle Çin'e ihraç edilen malların limanlardan geç ayrılması, yüklerin geç tahliye edilmesi veya edilememesi; Çin'den ithal edilen malların da geç gelmesi gibi yaşanan sıkıntılar maliyetlerin artmasına neden olmuştur. (Akçacı & Çınaroğlu, 2020:447-456, Aksoy, 2020:39-45) İfade edilen sebeplerle, gemi acente yetkilileri ve lojistik servis sağlayıcıları açısından sınır girişlerindeki yasaklamaların önem düzeyinin ilk sırada yer aldığını söylemek mümkündür.

İhracat-ithalat firmaları açısından güzergah değişikliklerinin önem düzeyi en yüksek, temassız dış ticaret ise en düşük önem düzeyine sahiptir. Dış ticaret uzmanları perspektifinden güzergah değişikliklerinin önem düzeyi en yüksektir. İkinci sırayı ise temassız dış ticaret almıştır. Kapanan sınırlara çözüm olarak alternatif yollar bulunması, ihracat-ithalat firmalarının mal ve hizmetini müşteriye ulaştırmasını sağlaması avantajını getirdiği gibi; yakıt, işçilik, navlun gibi maliyetlerin artması, malın istenilen sürede ulaştırılamaması gibi dezavantajları yaşamasına neden olabilecektir. Bu yüzden güzergah değişikliği firmalar açısından önemlidir. Firmalar müşteri beklentilerini karşılayabilmek için zaman yönetimine önem vermesi gerektiği, alternatif güzergahların da maliyet analizini yaparak karar vermesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Gümrük müşavirleri ile kamu çalışanları perspektifinden bakıldığında, temassız dış ticaret alt kriterinin her iki taraf için önem düzeyi en yüksek olmasına rağmen; önem düzeyi en düşük alt kriter gümrük müşavirleri açısından sınır geçişlerindeki yasaklamalar, kamu çalışanları açısından ise güzergah değişikliği olduğu görülmektedir. Özellikle temassız ticaret kapsamında tampon bölge, şoför, dorse, konteyner değişimi, ithalatta yerinde gümrükleme, ek güvenlik ve sağlık tedbirlerinin Covid-19 döneminde artması gümrük müdürlüklerinde çalışan kamu çalışanlarının iş yükünü arttırdığını söylememiz mümkündür. Akçacı & Çınaroğlu (2020:447-456), uluslararası sınır giriş-çıkışlarda ek kontroller yapıldığından araç kuyruklarındaki artış sebebiyle taşımada gecikmeler yaşandığını belirtmiştir. Kamu çalışanlarının iş yükünün hafifletilmesi için, daha az yoğun olan gümrük müdürlüklerinde çalışanların geçici olarak yoğun bölgelerde görevlendirilmesi; yeni personel alınmasına gidilmesi önerilmektedir.

Dış ticaret politikalarına ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterinin alt kriterleri karşılaştırıldığında; ihracatçı-ithalatçı firmaları, gümrük müşavirleri ve gemi acente yetkilileri, lojistik servis sağlayıcıları açısından bakıldığında önem düzeyi en yüksek alt kriterin uluslararası yük taşımacılığındaki düzenlemeler olduğu tespit edilmiştir. Ece (2020:47-66) yaptığı çalışmada, Türk konteyner limanlarının ana denizcilik hatlarının üzerinde bulunması nedeniyle transit liman olma özelliğine de sahip olduğunu belirterek, alınan tedbirler sonucunda Covid-19 sürecinde Türkiye limanlarında elleçlenen dış ticaret ve konteyner yük miktarları arttığını ifade etmiştir. 2020 yılı Kasım ayında elleçlenen konteyner miktarı bir önceki yılın aynı ayına göre %3,3, ihracat amaçlı konteyner yüklemelerinin %2,0 ve transit konteyner elleçlemelerinin %24,7 arttığını ifade etmiştir.

İhracatçı-ithalatçı firmaları, gümrük müşavirleri ve gemi acente yetkilileri açısından önem düzeyi en düşük alt kriterin ihracattaki ön izinler kriteri olduğu; ikinci sırada ise ithalattaki vergi düzenlemeleri olduğu tespit edilmiştir. Lojistik servis sağlayıcıları açısından

önem düzeyi en düşük olan alt kriter ise ithalattaki vergi düzenlemeleridir. Tekoğlu (2020:47-48) çalışmasında vergi ve ödemelerine ilişkin yapılan düzenlemelerin iş dünyası temsilcileri ve ihracatçılar tarafından olumlu karşılandığını belirtmiştir.

Çalışmaya göre, kamu çalışanları ile dış ticaret uzmanları, ihracatta ön izin uygulamaları alt kriterinin önem düzeyini en yüksek olduğu görüşüne sahiptir. Salgınla mücadele kullanılan bazı ürünlerin ve tıbbi cihazların ihracının Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun ön iznine ve limon İhracatının Tarım ve Orman Bakanlığının ön iznine bağlanması kamu kurumlarındaki çalışanların mevzuattaki değişimleri titizlikle takip etmesi gerekliliğini artırmıştır. Ayrıca sadece kamu personelinin değil tüm halkın gıda güvenliği konusunda bilinçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Aydın & Güner (2020:155-171) yaptığı çalışmada, dünyadaki tüm ülkelerde gıda güvenliğini sağlamaya yönelik politikaların bu süreçte arttırıldığını; Türkiye'nin önemli düzeyde gıda güvenliği riskleriyle karşı karşıya olduğunu belirterek; tarım ve gıdada üretim desenini, tedarik zincirini ve gıda fiyatlarına ilişkin tarım politikalarını bir kez daha gözden geçirmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Gümrük işlemlerine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkisi ana kriterine göre alt kriterlerin karşılaştırma matrisi ve önem düzeyleri hesaplanmıştır. Yapılan çalışmada, kamu çalışanları ve gemi acente yetkilileri için önem düzeyi en yüksek alt kriterin elektronik ortamda yapılan işlemler olduğu tespit edilmiştir. Bu alt kriteri sırasıyla; sürelerle ilişkin düzenlemeler, hatlardaki düzenlemeler takip etmektedir. Güldüren & Öztop (2020:169-184) Dış ticaret sektöründe, verilerin kaydedilmesi, güncellenmesi, analiz edilmesi, gümrük işlemleri ve lojistik yönetimi gibi birçok işlemin bilişim sistemleri aracılığıyla gerçekleştirildiğini; işletmelerin, bilişim sistemleri sayesinde dış ticaret işlemlerindeki iş yükünü azaltarak verimi arttırdığı belirtmiştir. Ayrıca bilişim sistemleri kullanımının ihracata etkisi olduğunu ve kullanım yoğunluğunun ihracat performansına olumlu etki ettiğini tespit etmiştir. Ece (2020:47-66) Covid-19 sürecinde Türkiye limanlarında elleçlenen dış ticaret ve konteyner yük miktarları arttığını ifade etmiştir. Ticaret Bakanlığı'nın (2020c:7) aralık ayı verilerine göre, genel ticaret sistemi kapsamında ithalatın en fazla denizyolu ile yapıldığı ve bu oranın %53,5 olduğu; ihracatın da yine en fazla denizyolu ile yapıldığı ve bu oranın %61,5 olduğu belirtilmiştir. Covid-19'un Türkiye'de başladığı 2020 yılı mart ayında da ihracatın taşıma şekillerine bakıldığında en çok ihracat deniz yolu (8 milyar 620 milyon dolar) ile; ithalatın da en çok deniz yolu (11 milyar 44 milyon dolar) ile yapıldığı belirtilmiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde, özellikle limanlardaki kamu çalışanlarının ve gemi acente yetkililerinin iş yükünün hafiflemesi açısından elektronik ortamda yapılan işlemlerin etkisinin önemli olduğu sonucuna varılabilir. Covid-19'un mücbir sebep kabul edilmesiyle sürelerle ilişkin düzenlemeler de rutin işlemlerinde kolaylık sağlamıştır. İhracatçı-ithalatçı firmalar, gümrük müşavirleri ve lojistik servis sağlayıcıları açısından bakıldığında ise, önem düzeyi en yüksek alt kriterin hatlardaki düzenlemeler olduğu tespit edilmiştir. İhracatta mavi hattan yararlanma hakkının genişletilmesi dış ticaret işlemleri yapan taraflara işlemlerde hız kazandırmıştır. Covid-19 tedbirleri kapsamında ithalatta kısa bir süre kırmızı hat uygulamasına gidilmesi ise sektörce maliyetleri arttıracak düşüncesiyle olumsuz karşılanmıştır. Bu uygulama iptal edilmiştir. Bu uygulamalar değerlendirildiğinde firmalar, gümrük müşavirleri ve lojistik servis sağlayıcıları açısından önemli düzeyde çıkması olağandır. Yapılacak düzenlemelerde, sektördeki tarafların da görüşlerinin alınması için uygun platformların oluşturulması gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, Covid-19 tedbirleri kapsamında yapılan uygulamaların etkisinin önem düzeyi, dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren taraflar açısından farklılık göstermiştir. Dış ticaret işlemleri ile ilgili alınacak tedbirlerde, yapılacak düzenlemelerde ve iyileştirmelerde, taraflar açısından değerlendirip, önem düzeyine göre konulara öncelik verilmesi gerektiği önerilmektedir. Ayrıca tespit edilen konuların, yaşanan aksaklıkların sebebinin tespit edilmesine de yardımcı olacağı; sektöre ve literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirus (Covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.
- Akca, M. (2020). Covid-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 45-64.
- Akçacı, T. & Çınaroğlu, M. S. (2020). Yeni koronavirus (Covid-19) salgınının lojistik ve ticarete etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (Covid-19 Special Issue), 447-456.
- Akçin, R. (2020). Gümrük ve dış ticaret açısından Covid-19 tedbirleri. Erişim Tarihi: 30.08.2020, https://www.youtube.com/watch?v=eP2hZ_9H-ul&t=4503s ve <https://ugm.com.tr/gumruk-ve-dis-ticaret-acisindan-covid-19-tedbirleri>
- Akdeniz, E. (2018). AHP yöntemi ile bir işletmede en iyi çalışanın seçilmesi: BT sektöründe bir organizasyon incelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 61-90.
- Aksoy, N. (2020) Türk e-ticaret ve lojistik sektörlerinde pandemi sürecinin etkileri üzerine hukuki bir değerlendirme. *Yaşar Hukuk Dergisi*, 2(2), 39-45.
- Alitoska, A. & Aytaç, A. (2019). Dış ticaret ve firma performansları literatür taraması: Türkiye örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Bakış*, 51-67.
- Allen-Coghlan, M. & McQuinn, K. M. (2020). The potential impact of Covid-19 on the Irish housing sector. *International Journal of Housing Markets and Analysis*.
- Altunöz, U. (2020). Türkiye'de işgücü piyasasında eğitim seviyesi genç işsizlik üzerindeki etkili mi? *Ekonometrik analiz. Journal of Ekonomi*, 1-4.
- Arabacı, H. & Yücel, D. (2020). Pandeminin Türkiye ekonomisine etkileri ve Türkiye merkez bankası tarafından finansal istikrarı sağlamak amacıyla alınan önlemler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 91-98
- Arar, T., Arar, E. S. & Öneren, M. (2020). Daha iyi bir iş yaşamı: Örgütsel toksisitenin oluşmasında etkili faktörlerin AHP ile hiyerarşik olarak sıralanması. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(35), 59-218.
- Arısoy, A., Pepe, O. & Karaoğlu, B. (2020). Covid 19 sürecinde futbola dönüş öncesi futbolcuların durumluk kaygı düzeyleri ile psikolojik performansları arasındaki ilişki belirlenmesi: Sparta örneği. *Yalvaç Akademi Dergisi*, 5(1), 55-63.
- Azorín, C. (2020). Beyond Covid-19 supernova. Is another education coming?. *Journal of Professional Capital and Community*, 381-390.
- Aydın, A. & Güner, A. (2020). Covid-19 salgınının tarım sektörü ve gıda güvenliği üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 155-171.

- Bahar, O. & İlal Çelik, N. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 108-122.
- Bahçeci, S. (2018). Dış ticaretin kolaylaştırılmasında Türkiye'nin görünümü. *Girişimcilik Dergisi*, 2(3), 75-88.
- Cao, L., Li, T., Wang, R. & Zhu, J. (2020). Impact of Covid-19 on China's agricultural trade. *China Agricultural Economic Review*, 22-39.
- Curran, L., Eckhardt, J. & Lee, J. (2021). The trade policy response to Covid-19 and its implications for international business. *Critical Perspectives on International Business*.
- Demir, M., Günaydın, Y. & Demir, Ş. Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Dikmen, S. & Bahçeci, F. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde yükseköğretim kurumlarının uzaktan eğitime yönelik stratejileri: Fırat Üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Educational Studies*, 7 (2), 78-98.
- Eccles, G. (2020). Airlift and tourism development: Two sides of the same coin. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 739-745.
- Ece, N. J. (2020). Covid-19 salgınının konteyner taşımacılığı ve limanlarına etkisi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 47-66.
- Ekren, N., Aykaç Alp, E. & Güner, Y. (2020). Covid-19 Salgın dönemi ekonomi anketi: İşletmelerde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. 1.Baskı, İstanbul: Pluson Basım Matbaa.
- Espitia, A., Rocha, N. & Ruta, M. (2020). Covid-19 and food protectionism: The impact of the pandemic and export restrictions on world food markets. *World Bank Policy Research Working Paper*, 9253, 1-30. Retrived September 10, 2020, from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33800/Covid-19-and-Food-Protectionism-The-Impact-of-the-Pandemic-and-Export-Restrictions-on-World-Food-Markets.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Grotz, J., Dyson, S. & Birt, L. (2020). Pandemic policy making: The health and wellbeing effects of the cessation of volunteering because of restrictions during the Covid-19 pandemic on older adults. *Quality in Ageing and Older Adults*, 21(4), 261-269.
- Güldüren, B. & Öztop, S. (2020). Dış ticaret işlemlerinde bilişim sistemlerinin önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(Ek), 169-184.
- Gülenç, İ. F. & Bilgin, G. A. (2010). Yatırım kararları için bir model önerisi: AHP yöntemi. *Öneri Dergisi*, 9(34), 97-107.
- Güngörer, F. (2020). Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 393-428.
- Haq, I. U. & Awan, T. M. (2020). Impact of e-banking service quality on e-loyalty in pandemic times through interplay of e-satisfaction. *Vilakshan-XIMB Journal of Management*, 39-55.
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M. & Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics*, 221, 264.
- Joshi, S. (2021). Rising importance of remote learning in India in the wake of Covid-19: Issues, challenges and way forward. *World Journal of Science, Technology and Sustainable Development*.
- Kırbaç, G. & Tektaş, B. (2021). Blokzinciri teknolojisinin üçüncü parti lojistik (3pl) işletmelerinde kullanılmasına yönelik analitik hiyerarşi süreci (AHP) uygulaması. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-16.

- Korkmaz, A. V. (2020). Covid-19'un işçiler üzerindeki etkileri ve bir dizi çözüm önerileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 114-132.
- Mattera, M., Soto Gonzalez, F., Alba Ruiz-Morales, C. & Gava, L. (2021). Facing a global crisis-how sustainable business models helped firms overcome COVID. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*.
- McConnell, A. (2003). Overview: Crisis management, influences, responses and evaluation. *Parliamentary Affairs*, 56(3), 363-409.
- Mckibbin, W. J. & Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of covid-19: Seven scenarios. CAMA Working Paper, 19, 1-43. Retrived September 10, 2020, from https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/03/20200302_COVID19.pdf
- Obayelu, A. E., Edewor, S. E. & Ogbe, A. O. (2020). Trade effects, policy responses and opportunities of Covid-19 outbreak in Africa. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*.
- Oral N., Yumuşak, R. & Eren, T. (2021). AHP ve ANP yöntemleri kullanılarak tehlikeli madde depo yeri seçimi: Kırıkkale ilinde bir uygulama. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 10(1), 115-124.
- Ömürbek, N., Üstündağ, S. & Helvacıoğlu, Ö. C. (2013). Kuruluş yeri seçiminde analitik hiyerarşi süreci (AHP) kullanımı: Isparta bölgesinde bir uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 101-116.
- Ömürbek, N. & Tunca, M. Z. (2013). Analitik hiyerarşi süreci ve analitik ağ süreci yöntemlerinde grup kararı verilmesi aşamasına ilişkin bir örnek uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 47-70.
- Ömürbek, N. & Şimşek, A. (2014). Analitik hiyerarşi süreci ve analitik ağ süreci yöntemleri ile online alışveriş site seçimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 306-327.
- Özbekler, T. M. & Akgül, A. K. (2020). An ex-ante assessment of city distribution alternatives based on multi actor multi criteria framework. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 4241-4272.
- Özbekler, T. M. & Öztürkoğlu, Y. (2020). Analysing the importance of sustainability-oriented service quality in competition environment. *Business Strategy and the Environment (BSE)*, 29(3), 1504-1516.
- Özçifçi, V. & Arsu, T. (2013). Lojistik servis sağlayıcısı seçiminde AHP uygulaması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 524-536.
- Özkul, G. & Metin, A. (2021). Türkiye'de döviz kuru oynaklığı ile dış borç stoku arasındaki ilişkinin Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analizi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 46-63.
- Ratten, V. (2020). Coronavirus disease (Covid-19) and sport entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 1379-1388.
- Resmi Gazete, (2020). Erişim Tarihi: 30.08.2020, <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- Rivera, E. N. B., Esteves, A. J. F., López, F. E. A., Vásquez, P. H. V. & Acuña, M. S. M. (2020). Environmental and social analysis as risk factors for the spread of the novel coronavirus (SARS-Cov-2) using remote sensing, GIS and analytical hierarchy process (AHP): Case Of Peru. *medRxiv*, 1-33.
- Saaty T. L. (2008). Relative measurement and its generalization in decision making why pairwise comparisons are central in mathematics for the measurement of intangible factors the analytic hierarchy/network process. *Review of The Royal Spanish Academy of Sciences Series A Mathematics*, 102(2), 251-318.
- Saaty T. L. & Özdemir, M. S. (2014). How many judges should there be in a group? *Annals of Data Science*, 1(3-4), 359-368.

- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye ekonomisinde Covid-19'un sektörel etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 169-185.
- Sumer, L. & Ozorhon, B. (2020). Investing in gold or REIT index in Turkey: Evidence from global financial crisis, 2018 Turkish currency crisis and Covid-19 crisis. *Journal of European Real Estate Research*.
- Şen, M. A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'deki yemek firmalarında oluşturduğu etkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Afet ve Risk Dergisi*, 3(1), 89-100.
- Şenkayas, H., Öztürk, M. & Sezen, G. (2010). Lojistik tedarikçilerin seçiminde analitik hiyerarşi süreci (AHP) yöntemi: Mondial şirketinde bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 161-175.
- Şenol, A. & Zeren, F. (2020). Coronavirus (Covid-19) and stock markets: The effects of the pandemic on the global economy. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 1-16.
- Şit, A. & Telek, C. (2020). Covid-19 pandemisinin altın ons fiyatı ve dolar endeksi üzerine etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 1-13.
- Tekin, E. (2020). Covid-19 kaygısının motivasyon üzerindeki etkisi: Z Kuşağı üzerine bir araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 1129-1145.
- Tekoğlu, A. S. (2020). Covid-19 salgını ve dış ticarete kriz yönetimi: Türkiye örneği. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7(22), 32-53.
- Ticaret Bakanlığı, (2020a). Covid-19 ticaret önlemleri. Erişim Tarihi: 20.09.2020, <https://covid19.ticaret.gov.tr/>
- Ticaret Bakanlığı, (2020b). İllere göre dış ticaret. Erişim Tarihi: 24.01.2021, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-tuik-gts-2019-2020-ocak-kasim-donemi/illere-gore-dis-ticaret>
- Ticaret Bakanlığı, (2020c). T.C. Ticaret Bakanlığı 2020 yılı aralık ayı veri bülteni. Erişim Tarihi: 24.01.2021, <https://ticaret.gov.tr/data/5d5d031413b8768cc87d5f33/2020%20Y%C4%B1%C4%B1%20Aral%C4%B1k%20Ay%C4%B1%20Veri%20Bu%CC%88lteni.pdf> ve <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/son-dakika-mart-ayi-ihracat-rakamlari-aciklandi-41484489>
- Ticaret Bakanlığı, (2021). Dış ticaret verileri. Erişim Tarihi: 24.01.2021, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/dis-ticaret-verileri>
- TİM, (2020a). Dünya ülkelerinin aldığı tedbirler. Erişim Tarihi:30.08.2020, <https://tim.org.tr/tr/raporlar-koronavirus-raporlari>, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Dunya_Ulkelerinin_Aldigi_Tedbirler_Sunumu_14.04.2020.pdf
- TİM, (2020b). İhracat rakamları. Erişim Tarihi:24.01.2021, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>
- Tuna, A. A. & Çelen, O. (2020). İşletmelerin insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerinde Covid-19 pandemisinin etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2710-2759.
- Uzun, F. (2016). Gümrük işlemlerinde uygulanan basitleştirilmiş usuller ve yükümlülere sağladığı faydalar. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (7), 63-67.
- Yılmaz, Ö. & Bayram, O. (2020). Covid-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 37-54.
- Yılmaz, E. & Teker, S. (2020). Dış ticaret işlemlerinin muhasebeleştirilmesi: TMS-2 stoklar, TMS-21 kur değişiminin etkileri standartları ve VUK ile karşılaştırılması. *Pressacademia Procedia*, 11(1), 132-137.
- Zorlu, F. (2020). Dış ticaret lojistiğinin kentsel mekâna etkisi: Mersin örneği. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 36(2), 93-119.

EXTENDED SUMMARY

Research Questions & Purpose

In this study, it is aimed to determine the importance levels by evaluating the Covid-19 measures taken from a different perspective by exporter-importer company owners, customs consultants, foreign trade experts, ship agency officials, logistics service providers and public employees in İstanbul.

The hypotheses of the study;

H1: There are differences in the order of importance levels of the main criteria determined according to the participant groups.

H2: There is a difference in the ranking of the importance levels of the sub criteria determined according to the participant groups.

This study is one of the pioneering studies in the field in ordering the importance level of the impact of Covid-19 measures in terms of parties performing foreign trade transactions. According to the findings obtained, it was concluded that the significance level of the impact of the implementations made within the scope of the Covid-19 measures differs in terms of the parties performing foreign trade transactions. It is suggested that the measures to be taken, regulations and improvements to be made regarding foreign trade transactions should be evaluated in terms of the parties and priority should be given to the issues according to their importance level.

Literature Review

The Covid-19 outbreak has affected many areas around the world. When the literature is examined, the effects of Covid-19 on education (Joshi, 2021: 1-20 Azorín, 2020: 381-390; Dikmen & Bahçeci, 2020: 78-98), behavioral effects (Jiao et al.2020: 221-264; Tekin, 2020: 1129-1145), their effects on the health sector (Grotz et al.2020: 261-269), their effects on the food sector (Şen, 2020: 89-100), its effects on the banking sector, Haq & Awan, 2020: 39-55), its effects on the agricultural sector (Cao et al., 2020: 22-39), tourism sector (Acar, 2020: 7-21; Bahar & İlal Çelik, 2020: 108-122; Demir et al., 2020: 80-107;), its effects on the aviation industry (Akca, 2020: 45-64, Eccles, 2020: 739-745).

When the literature is examined, some of the studies that can be associated with the foreign trade transactions of the Covid-19 global epidemic are;

Adıgüzel (2020:195), Covid-19 has evaluated the impact of the pandemic in the macro context of Turkey's economy. Espitia et al. (2020:1-30) analyzed the impact of the pandemic and export restrictions on world food markets. Mckibbin & Fernando (2020: 1-43) studied the global macroeconomic effects of Covid-19.

Methodology

AHP, one of the multi-criteria decision-making methods, was used in this study. Saaty and Özdemir (2014: 365-366) stated that the number of decision makers should be 7 at most; He stated that if there is more than one area of expertise with experienced judiciary, the maximum number of decision makers should be 7 for each expertise group. They stated that if

it is more than 7, the inconsistency in the answers within the group will increase. The sample size was determined based on the mentioned study. Accordingly, within the scope of this study, a total of 19 decision makers who are experts in their fields, consisting of exporters-importer company owners, customs consultants, foreign trade experts, ship agency officials, logistics service providers and public employees, who carry out foreign trade transactions in Istanbul province, have answered the questionnaire.

While creating the decision hierarchy in the study, the classification of Akçin (2020) was taken as the basis and the work of Tekoğlu (2020: 32-53) was taken into consideration. In this context, the effect of the regulations on the working order, the effect of the regulations on border crossings, the effect of the regulations on foreign trade policy, the effect of the regulations on customs transactions, 4 main criteria and 12 sub-criteria related to these criteria were used.

Regarding the survey of the study; As the Republic of Turkey Ministry of Health General Directorate of Health Services, approval has been obtained from the scientific research studies committee on Covid-19. In addition, it has been accepted by the Sinop University Human Research Ethics Committee that it is in accordance with the Sinop University Human Research Ethics Committee Directive with the decision dated 29.09.2020 and numbered 2020/102.

For parties other than the exporter-importer company conducting foreign trade transactions, regulations regarding customs transactions within the scope of Covid-19 measures are of the highest importance. From the perspective of the exporter-importer company, it is seen that the effect of the regulations on the working level within the scope of Covid-19 measures is the highest. Within the scope of the findings, although there is a common ranking of the main criteria for parties other than the exporter-importer company, the difference in the importance level of the exporter-importer firm from the other participant groups supports the H1 hypothesis.

When examined separately from the perspective of parties conducting foreign trade transactions, differences in the order of importance levels according to the sub-criteria of the main criteria listed were determined. The findings obtained support the H2 hypothesis of the study.